

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

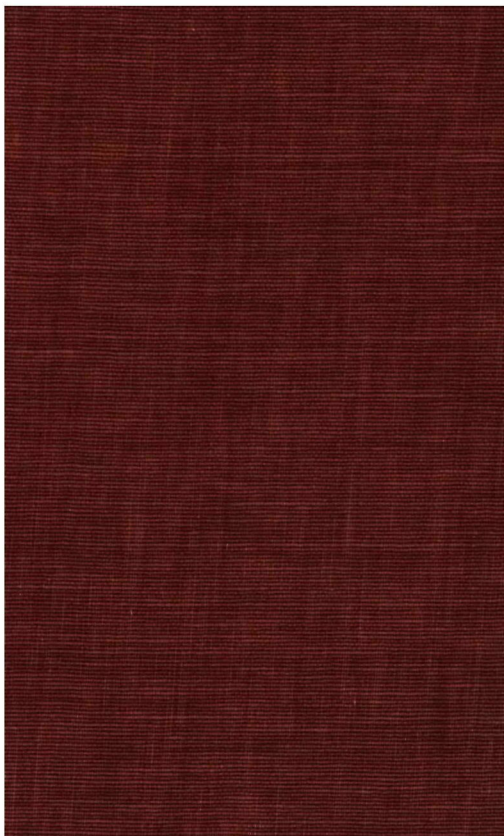
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at

at <http://books.google.com>.

Ln 120.8

JUL 1906

Harvard College Library

GIFT OF THE

DANTE SOCIETY

OF

CAMBRIDGE, MASS.

From Dr. H. C. Coolidge.
15 Oct. 1896

Я РОКОС

DANTE ALIGHIERI.

772
17

Φ

A POKOL

IRTA

DANTE ALIGHIERI

FORDITOTTA

GÁRDONYI GÉZA

*

A MOLNÁR ÉS TRILL POKOL-KÖRKÉPÉBŐL VETT RAJZOKKAL

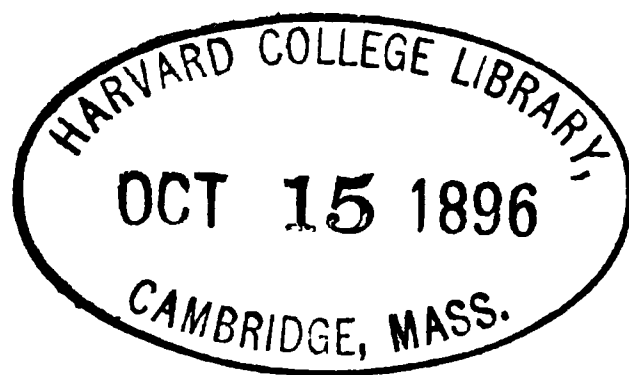

BUDAPEST

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA

1896.

Dr. 120.8

Dr. A. C. Carbridge
through
Lunt & Co.

ELŐSZÓ.

Őszintén megvallom, csak úgy félkedvvel fogtam ehez a fordításhoz. Mert nekem a fordítás nem mesterségem, s ezenkívül ellene is vagyok minden idegenségnek, a mi a magunk világába akár egész mű, akár csak egy szó alakjában is bejön és helyet foglal. Meg aztán lehangolt az a tudat, hogy nálunk a fordítást szószerint kívánják, holott nekem meg más a nézetem. Én nem szeretem az olyan képet, a melyen az emberek szemepillája szálankint meg van festve, s a távolban futó katonán minden gomb meglátszik. A mi eszünk járása más, meg az olaszoké is más. Ha az olaszos szóképeket nem magyaros szóképekkel, csupán a megfelelő szavakkal tükrözöm vissza, az nekünk nem tetszhetik. Ha az olasz történelemnek előttünk érdektelen politikai torzsalkodásait, s az akkori pártok egymásra való agyarkodásait lefordítom, az minket ásításra készítet; ha meg a rímeket is belemunkálom, ki kell tekernem a kezét lábát minden gondolatnak, s ha formára egyező fordítást adok is, a műnek a lelke hiányzani fog.

Hát mondom, ezeket meggondolva, nem éreztem kedvet a Dante Pokla lefordításához, de aztán mégis munkára bátorított az a gondolat, hogy a nagy közönség, a melynek egy könnyen folyó és könnyen érthető fordítást akarok adni, talán egy nézetem van velem, és a jóakaromat méltányolva, nem rója fel bűnül a gyöngeségemet.

A fordításban Gauss Viktor, ez a kiváló műveltségű író segített. Neki az olasz nyelv anyanyelve, s ő így készséggel megtette azt, hogy minden verset lefordított nekem szóról-szóra, a mint kívántam; tekintet nélkül a szórendre, s a mondat értelmére. Azokat a politikai czélzásu helyeket, a miknek a megértésére maguknak az olaszoknak is külön magyarázókönyvek és jegyzetek kellenek, kihagytam; — a magyar közönséget nem érdekelheti más, mint maga a költői mű, a Pokol, és az ott látott szenvedések és tájak leírása.

A ki a Dante művét részletesebben kívánja tanulmányozni, ott van a M. T. Akadémia Dante-kiadása, a mit Szász Károly fordított. Ez bizonyosan érdekesebb fordítás, mint az enyém, s hogy én ezt ismerve, mégis lefordítottam Dantet, az csak azért történt, mert a Pokol körképnek egy olcsón árulható Dante-fordításra volt szüksége, s olyan fordításra, a mit mindenki megérthet.

G. G.

Ki volt Dante ?

A mi nekünk Petőfi, meg politikai hitvallásában Kossuth Lajos, az az olaszoknak egyszemélyben Dante. Mióta van Olaszország, és van olasz nemzet, ő ennek a legnagyobb alakja. Az ő költeménye: a Divina Commedia, az olaszok nemzeti nagyéneke, a minek hajdanta külön tanszéke volt minden egyetemen, a mit ma is tanítanak minden gimnaziális iskolában, és a mit még a halászok, földművesek is ismernek, szavalnak egész Olaszországban.

Dante 1265 május havában született Firenzében. A szülői jó-módu nemesek voltak, és neki olyan nevelést adtak, a minőt csak lehetett. Tanult teológiát, jogot és filozófiát s már kora ifjúságában hajlamot mutatott az irodalom iránt: 18 éves korában jelent meg az első verse, a mi feltűnést is keltett, úgy, hogy Guido Cavalcanti, a híres író, (a kit a pokolban megemlíti) ekkor barátságot kötött vele.

Minket egyébiránt érdekel, hogy Dante abból a Frangepán családból származik, a melynek vére a mienkkel keveredett, és a mi történelmünknek is egy fényes nevet adott.

Körülbelül kilenc éves volt, mikor egy májusi mulatságon egy Beatrice nevű lánykával találkozott. Ez a találkozás egész életére nagy hatással volt. A kora érettségű gyerek annyira megszerette a nyolc éves leánykát, hogy a mint maga megírja, lelkében így kiáltott fel:

— Isten ez! Rajtam örökké uralkodni fog!

Azonban a lányka nem lett az övé: egy gazdag florenci vette feleségül, s 1290-ben meghalt, a nélkül, hogy gyermeket hagyott volna hátra. Dante egy évre rá megnősült, de a szívében megmaradt a Beatrice iránt való forró szerelem, mint a gyöngy a csigában s talán, hogy lelkében követte őt a másvilágra, innen eredt a nagy és örökbecsű Divina Commedia alapfonala.

Abban az időben két politikai párt torzsalkodott az olasz földön: a pápaság meg a császárság pártja. Dante eleinte a családi hagyományhoz híven pápapárti volt, később azonban, hogy a maga fejével gondolkozott, a császári pártra lépett, mert ebben látta az akkor óhajtva várt olasz-egység megvalósítóját.

Az élete ettől kezdve csupa küzködés és hányódás. Majd mint katona, majd mint politikai követ szerepel ezentúl. Részt vesz csatákban és fontos küldetésekkel megbizva bolyong az európai hatalmaknál. Volt Párisban, Angliában, Flamandban és Ausztriában is, egyízben mikor már száműzött volt, s a máglya-halál elől menekült, Magyarországra is elakart jönni, de ebben a sorsa megakadályozta. Rólunk a mennyországban meg is emlékezik, a mikor így kiált fel:

O beata Ungheria, se non lascia piu malmenare!

Magyarul:

Boldog Magyarország, a ki nem engeded magadat az orrod-nál fogva vezetni!

A politikai keserőségei a Divina Commediában találunk kifakadást. Az ellenségeit belerakja a pokolba, a jóbarátait a mennyországba. A városokra ítéleteket és megjegyzéseket mond, a miket azok ma is restellenek, s oly remek nyelven ír, hogy az olasz nyelvet ez a hatalmas költemény mintegy megállítja az idő forgásában. E nagy költeményt ő maga csupán Commediának nevezi, a mivel azt akarja mondani: *falusi ének*, mert falusi nyelven írta, hogy a mint ő mondja: még a leánykák is megértsék. Az olaszok később ékesítették meg a művet *isteni* jelzővel.

Dante 1321-ben fejezte be sokat hányódott életét. Szülővárosa, hogy jóvá tegye az iránta való mulasztásait, a halála után a templomban széket emelt, hogy onnan a Divina Commediát a népnek magyarázzák, s az első ilyen magyarázó a híres Boccaccio volt.

Java-koromban voltam, mikor egyszer
Az erdőn járva utat tévesztettem
S elbódulva a rengeteg vadonban
Sötét nagy fák közt találtam magam.
Leirhatatlanúl elátkozott hely!
Most is hogy írom, átfut a hideg.
De más dolgokra fordítom irásom:
Elmondom mind, miket utamba' láttam.

Álomszerű kábultság nehezült rám,
Mikor az igaz uton andalogva,
Betévedtem e sötét vad erdőbe.
Csak mentem-mentem, mígnem a völgy végén
Kopár és sziklás hegy meredt elém.
A hegytetőt a leereszkedő nap
Tündöklő fátyolával szőtte be.
Hogy ezt megláttam, félelmem megenyhült,
S miként tengerből a hajótörött,
A partra lépve, visszanéz ijedten,
Úgy néztem én a sötét völgyre vissza.
No, itt kívülem ember sohse járt.

Megpihentem. Aztán neki a partnak!
Meg-megfeszülő lábbal hágva mentem,
De kezdetén valék csupán az utnak,
Midőn mint árnyék, napos délidőben,
Egy pöttyös párduc jelent meg előttem.

Megállt és nézett. Mozdultam. Megmozdult.
Elállta útam. Mit tegyek, Teremtőm!

Ez órában a kékes-szürke égen
A tavasz hónap csillagai égtek.
Ez óra volt tán, melyben a nagy Isten
Megindította a világ mozgását.
És mondá: Legyen élet! Talán ha egyéb nem,
E szent óra megment a fenevadtól.
De im egy másik vad a szikla ormán:
Egy villogó szemű szörnyű oroszlán.
A feje fenn. Nyitott száján az éhség.
Remegni látszik még a levegő is.
A rémülettől megdermedve láttam,
Egy farkas is mint lép ki a vadonból,
Egy farkas, melynek undok soványsága
Magában is a prédáért kiáltott.

Miként a fösvény, a ki életén át
Kuporgatott, és minden drága kincsét
Egy szörnyű percben elragadni látja,
S a félelem egész testét elállja, —
Így álltam én. A nyugtalan vadállat
Mindig merészebb dühvel közelített
És én hátráltam tőle félhalottan.

Ily szörnyű pillanat volt, midőn végre
Egy fehérén lebegő emberárnyék
Jelent meg a zord erdő fái között
— Segíts, — kiáltám, — könyörülj meg rajtam,
Akár ember vagy akár égi lélek.
— Nem ember — szólt — és nem is égi lélek.
Ember csak voltam.

S lassan hozzám jöve.
És folytatá: Régen volt az, hogy éltem:

*Elbódulva a rengeleg vadonban
Sötét nagy fák közt találtam magam.*

Rómában akkor caesar, Julius volt,
Aztán Augusztus, a jó s nemes ember.
A hamis hit volt uralkodó akkor.
Költő voltam és dalt szerzettem arról,
Ki Trójából jött: Ankizes fiáról,
Hogy hamu lőn a büszke Ilion.
De te mért nem mégy tovább föl a hegynek,
A melyen tul virul az élet földje?
— Virgil volnál! — szoltam, hogy felocsudtam,
Oh Virgil, költők dísze, büszkesége,
Te mesterem, forrásom, kitől annyi
Bölcseséget és szépséget tanultam!
De nézd, amott a vicsorgó vadállat,
A mely az éhség dühével nyit állat,
Ments meg tőle, te dicső halhatatlan.
— Más utra térj, — szolt, hogy könnyezni látott —
Mert ez az állat úr a maga útján,
S nincs irgalma, oly gonosz és kegyetlen,
S ha széttépett, még éhesebb miként volt.
Mondom ez úr itt, sok állattal fajzó,
Mígnem az agár jó, hogy őt megölje,
És akkor többé nem fal fémet, földet.
Az agár, az elüzi mindenünnen,
És leveti a mélységes pokolra,
A honnan őt a Sátán fölengedte.
Jer hát, kövess. Én kalauzod leszek,
És átvezetlek az örök országon,
A hol csak jaj van s kínos epedések
Egy új halálnak megváltó kezéért.
S meglátod ott a szenvedés honában,
A kik a tűzben is reménynyel élnek,
Hogy egykor mégis fel-kiszabadulnak,
És eljutnak a boldogok honába.
Ha ide is lesz útid, nélkülem lesz,
Mert ott az Úr belépniem tiltva tartja,
És más vezet, ki méltóbb lészen arra.

— Költő, feleltem, arra a nagy Úrra,
 A kit nem ismersz, kérlek, ime téged,
 Vezess engem e szörnyű helyről el;
 Vezess azokhoz, kiket emlegettél:
 Hadd lássam lenn a gyötrelmek honát
 S a magasban szent Péter ajtaját.

Elindúlt. Én a merre ment, követtem.

*

Nyugvóban volt a nap. És a homályból
 Az esti szellő lengett szerteszét.
 Mi haszna: nékem egyes egyedül
 Folytatnom kell a fájdalmas nagy utat,
 Bágyadt erőmnek pihenése nincs.

Segítsetek nekem ti égi múzsák,
 Leányai a fényes értelemnek!
 S emlékezet, ne hagyj el mostan engem:
 Nemes erőddel tündökölni készülj.

— Költő, — mondám, — ki jószívvel vezérelsz,
 Elég erősnek látsz-e ilyen útra?
 Mert, a mint mondod, nem járt itt kivülem
 Romlandó testü gyöngé földi ember,
 Csak Silvionak atyja, s az Erős Szent,
 A ki innen hozott erőt a hitnek,
 Azonban én . . . ki engedi ezt nékem?
 Én nem vagyok sem Énea, se szent Pál,
 Meg méltónak ki tarthat erre engem?
 Örültség ez, mondd meg kimélet nélkül,
 Te bölcs vagy, és jó, — s gondomat megérted.
 Így szóltam, mikor újra nehéz kétség
 Szállott szivembe a zordon hegyen.
 S a mi előbb szabadulásnak látszott,
 Mint új örvény sötétlett most előttem.

— Ha jól értettem a szavad, — felelt ő,
A te szived a gyávaság szorítja.
Hogy megkönnyebbülj, elmondom apróra,
Hogy jöttem én segítségedre fel.
Ott voltam, a hol végzetem lekötve
Tart kezdettől. S egy nő-alak jelent meg
Előttem, ott, de oly búbajos lélek,
Hogy alig szólt, feleltem: Parancsoljon.
Két szép szeme tündöklött mint a csillag,
És hangja édes, lágy, csodásan zengő.
Igy szólt: Óh nyájas mántuai lélek,
Kinek neve még mindig él a földön,
És élni fog, míg lesz, ki emlegesse.
Az én fenn élő egyetlen barátom
A vész torkában áll itt a hegyen;
Menj, menj, tüstént és mentsd meg őt a vészben,
S vigasztald meg, hogy engem is vigasztalj!
Nevem Beatrix, s a Magasból jöttem,
És a Magasba, a mint visszatértem
Az Úr előtt a nevedet dicsérem.

— Erényes hölgy, — feleltem utra készen, —
Parancsod nékem magadért is édes,
De mondd okát: hogyan nem félsz e helytől,
Hogyan nem féltél ide alászállni?

— Én — így felelt, — csupán oly bajra nézek,
A mely másnak baj. Nékem tűz nem árt.
A Szűzanya szólt Lucsiának ott-fenn:
Keressen engem, s hívjon oltalomra.
S az szólt: Beatrix, miért nem segíted,
Ki képedet lenn a szívébe' hordja,
Im ott az erdő mélyén áll szorongva.
És én siettem.

S ahogy így beszélt
 Mindkét szemébe könnycseppek tolultak.
 És én eljöttem. Mért habozol tehát?
 Ott fenn a három égi hölgy kegyében,
 Itt védő jobbom minden oltalmában,
 Mit árthat néked bárhova követsz is?

Mint a virágok, a mik éji dértől
 Konyultan és csukottan álltak eddig,
 S hogy jő a nap, kinyílnak sugarától,
 És újra egyenest az égre néznek,
 Úgy hatott rám Virgil szelid beszéde.
 És szóltam: Áldott emléke is áldott,
 Ki mennyből engem így en megsegített.
 S te nyájas, jó, ki rögtön szót fogadtál,
 Az isten áldjon téged is uram meg.

Ezt mondva, újra megindult előttem,
 S mentünk az erdő mély, homályos útján,

*

ÉNRAJTAM ÁT AZ UT A KÁRHOZATBA,
 ÉNRAJTAM ÁT AZ ÖRÖK GYÖTRELEMBE,
 ÉNRAJTAM ÁT AZ ELVESZETTEK KÖZÉ.
 AZ IGAZSÁG TEREMTETT IDE ENGEM.
 MÉLY ALAPOM AZ ISTEN BÖLCSESÉGE.
 LERONTHATATLANNÁ EMELT HATALMA.
 ELŐBB VOLTAM, MINT A TEREMTETT DOLGOK,
 S TOVÁBB LESZEK, MINT MINDEN MÁS TEREMTMÉNY.
 HAGYJÁTOK EL A REMÉNYT, KIK BELÉPTEK!

Sötét betűkkel volt e szózat írva
 Egy nagy kapun, a mely tátongva állt.
 — Mester, — mondám, — e szavakat nem értem.
 Ő látva, mily levert, nyomott vagyok,

Így szólt:

— Ne félj, szedd össze magadat.

Im ez a hely, a melyről már beszéltem:

Meglátod benn a gyötrelmek lakóit

Kik a földön az Istent elvesztették.

Kezét kezemre tette, s biztatóan

Nézett szemembe, úgy hogy én legottan

Erőt éreztem.

És akkor beléptünk.

Minő zsivaj! sírás és jajongások!

Az ég is bús: csillagtalan, sötét.

Alig mentünk, s én már könnyezve mentem.

A nyelvek szörnyü zagyvaléka volt ez:

A fájdalom s harag kiáltozása,

Sohajtások és kezek csattogása.

A közel s távol telve ilyen zajjal,

S a hangokat mintha a szél kavarná.

Megkábultan a fájdalmas zsivajtól

Kérdeztem: Mester, mondd, ezek mi hangok,

S mi nép van itt ily szörnyü gyötrelemben?

És ő felelt:

— Im itt azok az árnyak,

A kik a bűnt s az erényt egybevették.

Ezt nem keresték, és azt nem kerülték.

Közöttük égi angyal is de sok van.

Ezek se hűk, se lázadók nem voltak.

S így nincs helyük sem ottan a magasban,

Sem itt a mély be nem fogadja őket.

— De mondd: mi szenvedés lehet a sorsuk,

Hogy így kiáltnak, ily szívszaggatóan?

— Megértheted: halált kívánnak, egyre.
És élni inkább élnének a tűzben
Hogysem fenn és lenn egyaránt utáltan.
Egy szó nem sok: annyit sem érdemelnek !

Ekkor egy zászlót láttam megjelenni,
A mely forogva forgott, és utána
A lelkeknek oly sűrű sokasága,
Hogy azt hittem sohasem élt annyi ember.

Rohantak. Köztük megismertem egyet.
Ez pápa volt. S erről ítélve róluk,
Gondoltam űk, méltók sohasem valának
Azokra, kik az eget megtagadták,
Sem Istenre, ki űket megvetette.

Nagy bűgölyök és darazsak felhűje
Hajszolta ezt a népet egy-írányba;
A köny s a vér patakba csurga róluk,
S nem volt szűnet e szörnyű üldözésben.

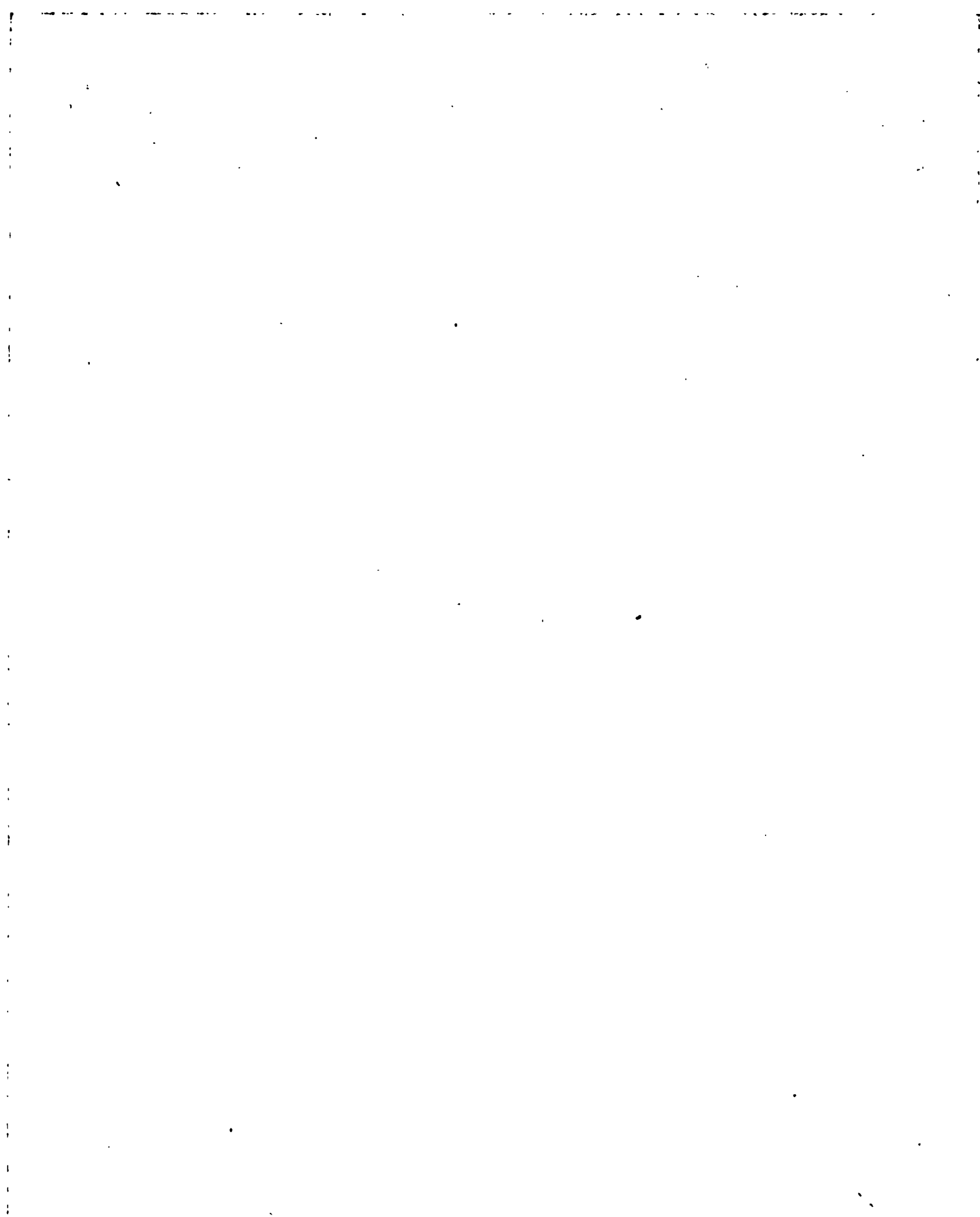
Még távolabb a bágyadt szűrkűletben
Új népcsoport egy nagy folyónak partján.
— Mester, — mondám, — miféle nép az ottan,
A mely tolongva tolong a folyónak.
— Mindjárt látod: az Acheron az ottan,
És megtudod, mi van amott a parton.

Elhallgattam. A szememet lesűtve
Mentem vele egészen a folyóig.
Ott egy fehérhaju agg jött a vizen
Nagy csónakát ifjú-erűvel hajtva.
S kiáltva:

— Jaj, tinéktek gonoszok !
Reátok nem sűt Isten napja tőbbet.

Mint ősszel hull a levél a levélre,
Ugy gyűlt itt Ádám romlott magva össze.

Átjöttek, át az örökös sötétbe.

A tűz, a láng, a jég leszen hazátok!

— És te, — dörgött felém fordulva ekkor, —
A holtak közt mi dolgod? Takarodjál!

És látva itt, hogy mozdulatlan állok,
— Keress, — úgymond, — más csónakost magadnak,
És más utat. Közénk való te nem vagy!

— Ne ellenkezz Káron, — mondotta Virgil, —
Így akarják ezt *fenn*, hát ne is kérdezz.

A vén hajós reám pillant sötéten.
Azokkal a vérben-forgó szemekkel.
És gyapjas arca megenyhül irántam.

A meztelen és elgyötört sereg most
Megirtózva a Káron vad szavától
Betolongott a csónak belsejébe,
És ott sírva és fogvacogva szídta
És átkozta az Ég minden lakóját,
Az apját, anyját és a születését;
A míg Káron a késedelmezőkön
Végig-csapott az evezőlapáttal.
Mint ősszel hull a levél a levélre,
Úgy gyűlt itt Ádám romlott magva össze.
S a nagy folyón alig hogy utnak indult,
A parton már új néptömeg nyüzsög.

— Fiam, — mondá a mester, — itt e népek
A földnek minden országából jöttek.
Az Úr haragja űzi hajtja őket,
Oly gyötréssel e szomorú folyóhoz,
Hogy gonoszabbat a túlon se várnak.
Ezek a rosszak. És megértheted most,
Mért épp te vagy, a ki ellen szól Káron.

Itt rettentő dörgés remegtetett meg,
 Oly rettentő, hogy ellep a verejték,
 A hányszor ez fölrémlik a fülemben.
 Szél rohant át. A villámok cikáztak.
 A hogy álltam a könyáztatta paron,
 A rémület oly erővel rohant meg,
 Hogy ájultan omlottam le a földre.

*

Mély álmomból nagy csattanás riaszt fel.
 Felpillanték, és elbámulva nézem
 Hogy hol vagyok.

Partján a szürke mélynek,
 A mélynek jajját a vihar túlbőgte.
 Nehéz köd ült, mindenfelé e tájon.
 Im Virgil is halványan áll előttem.
 — Gyerünk, — mondja, — a fájdalmas világba.
 Elöl megyek. Jer bizvást én utánam.

— Hogyan menjek, — feleltem csüggedően,
 Ha te, ki itt egyetlen támaszom vagy,
 Aggódva nézel az útra előre.

— Nem félelem festi fehérre arcom, —
 A szenvedés, a sok jaj az hatott meg.
 Az út hosszú: Ne tétovázzunk többet!

Elindult. S így jutottunk mind előbbre,
 A körbe, mely a mélységet keríti.
 Csend, álló csend, csak sóhaj száll sohajra.
 Oly fájón, hogy reszket a levegő is.

Nők, gyermekek és férfiak vegyesen,
 Nem gyötörve, csak méla szomorún,
 Ezek voltak, a kik sohajtozának.

— Nem kérdezed, mifélék itt e lelkek?
Így szólt Virgil, — mielőtt tova mennénk,
Tudd meg: ezek nem bűnösök szegények,
Csupán hogy őket keresztvíz nem érte,
S nem imádták az Istent kellő módon.
Én magam is, nézd, itt e körben élek.
S bár nem kínozt se tűz, se jég, se sátán.
Remény nélkül a vágy is szenvedés.

E bús szavakra fájdalom fogott el:
Mily nagy nevek, és mily dicső személyek
Járják e tájt megcsüggedten, borúsan.

— Mondd jó uram, volt mégis tán ki innen
Megmenekült a maga érdeméből,
Vagy *máséból*, és méltó helye van most.

— Még jövevény voltam, — felelte, — itten,
Midőn lejött egy nagyhatalmu szellem
Koronázva a győzelem jelével,
És elvivé magával ősapánkat:
Ábelt, Nóét, Mózeszt és Ábrahámot,
És másokat a boldogság honába.
Az ég nem nyílt előbb soha e helyre.

A míg beszélt, végimentünk az erdőn,
S a lelkek közt, a kik itt búsan élnek.
A távolban ekkor a sötétséget
Tűzfény nyílalta át és vágta széjjel.
A fény maradt. S én láttam egy csoportot,
A mit a többi tisztelettel nézett.

— Mester, mondám, a ki a tudománynak
S a művészetnek magad is nagyja vagy,
Mondd, kik ezek, a kik így különjárnak?

És ő felelt:

— Sok érdemük a földön
Fölsugárzott a magasság honába,
S az ítélet szelid volt ő-irántuk.

Egy hang kiáltá: Tiszteljétek
A nagy költőt, a ki im visszatért!

Csend állt be újra, és én láttam ekkor
Négy alakot. Fenséges árnyak ők.
Nem szomorúak, de vidámak se éppen.
Mélázva jönnek egyenest felénk.

— Nézd azt elől, pallos van a kezében, —
Így szólt Virgil, — királyi szép alak.
Az ott Homér, s utána jó Horác,
Ovid s Lukánusz, — névről ismered.
A kiáltásra, mely előbb felhangzott
Jönnek elem és megtisztelnak engem.

A szépnek iskoláját egyesülten
Láttam most itt. Beszéltek egykicsit.
És engem is intéssel üdvözölve,
Körükbe vettek, s együtt mendegéltünk
A fény felé.

Elmondanom nem illik
Hogy mit beszéltek, mert rólam beszéltek.

Egy vár, a melyen hétszeres a bástya,
S körül patak, — ez volt hová jutottunk;
És hét kapun át pázsitos mezőre.

Méltóságos és komoly árnyak itten.
Sok nagynevű, s nagyobb is tán nevénél.
Láttam Brútuszt, a ki Tarkvint elüzte,
Plátót, Szokráteszt, Szaladint, Zenót,

*Itt áll Minosz a leszálló torokban
S dühöngve szór kemény ítéletet.*

Demokritoszt és Diogenes bölcset,
És még sokat, a kiket mind leírni
Egy ily könyvben talán unalmas lenne.

A társaság itt elmaradt, s mi ketten
Mégint kiléptünk a csöndnek honából,
A reszkető sohajjal telt homályba,
Hol semmi fény, csak borongó sötétség.

*

A második körbe szálltunk alá.
A fájdalom már itt szünetlen jajgat,
Itt áll Mínosz a leszálló torokban,
S dühöngve szór kemény ítéletet.
Előtte nincs titok, leleplezett bűn,
• Melyik mit érdemel, azonnal tudja.
Kigyófarka annyi gyűrűt vet ekkor,
A hányadik kör illet árva lélek.

Nagy sokaság nyüzsög folyton előtte:
Egymás után lépnek elő szegények,
És reszketően várják sorsuk szavát,
S a kezet, mely őket alátaszítja.

Hogy meglátott, szólt, dolgát abbahagyva:
— Te ki ide a gyöttelembé jöttél,
Vigyázz hogyan járj, és hogy kikbe bizzál!
Bejöttöd könnyü; hogy lesz távozásod?

— Mit kiabálsz, — felelt Virgil helyettem.
Az ő utját nem földi sors jelölte.
Így akarják, a hol ezt akarhatják.
S ne szólj többet, mert szólni nincs jogod!

És újra hallék jajgatást, sirást.

Nincs semmi fény, csak tompa mély moraj,
Mint tengeren, mikor vihar dühöng.
Vad orkán ez: zuborgó forgatag,
Mely polyvaként hordja a lelkeket,
Magasba kapva, mélybe ejtve le.
Majd mint örvénylő órjas zuhatag
Leszórja mind: sikoltva hullanak.
Majd sírva száll újból magasba mind,
A mint a szél röpíti vak dühvel
S e vad hajszának vége-hossza nincs.

A vér s a szív sok áldozatja ez,
A kik nem hallák mi a nem-szabad,
S bűnük neve csak ez volt: szerelem.

Mint télidőn a seregély-csapat
Sötét rajokban száll a föld fölött,
Így szálltak ők, és nem volt szünetük
Reményük sem, hogy szünetük leszen.
S miként a vándor darumadarak
Szállnak kiáltva jajos hangokat,
Így láttam én a bűnhődők sokát.

— Mester, — mondám, — kik itt e bűnösök?

És ő felelt:

— Ez itt Szemiramisz,
Ki törvénnyel védte azt a gyönyört,
A mit másutt törvénnyel tiltanak.
A másik ott Egyiptom asszonya,
Kiért bomlott a hős Antóniusz.
Az ott Párizs, Trisztán, szép Heléna,
S a vér tüzének más híressei.

A szájalom itt újra elfogott,
Hogy szinte ingadoztam lábamon.
S idő telt el, míg újra szólni tudtam.

— Mester, — mondám, — nézd ott egy ifjú pár,
Kiket a szél, karján lágyan emel,
Mint pelyheket; — szólhatnék-e velük?

— Várj egy kicsit, majd errébb lengenek,
És akkor kérd a szerelem nevében,
Hogy szóljanak; és ők felelni fognak.

— Oh szenvedő szép ifjú pár! — kiáltám, —
Jertek hozzám, ha szólnotok szabad.

És ők jöttek, mint két fehér galamb,
Mikor kiterjesztett szárnyával repül
Ereszkedőn a fészekház fölé.

— Ki vagy te jó, te **nyájas ember** itt,
Kinek szíve mirajtunk megesett?
Ha az isten hallgatna mireánk,
Megesdenénk: adjon békét neked.
Szólj míg a szél enyhülten állni enged, —
Mondá a nő.

És folytatá szeliden:

— Szülőföldünk a tenger ama partja,
A hol a Pó folyam belé ömöl,
S minket egygyé a szerelem fűzött,
Oly szerelem, hogy még itt sem múlik,
E bús heilyen, hol nincs, csak szenvedés.
A szerelem, az vitt halálba minket,
És gyilkosunk Kainnal bűnhődik.

Fejem lehajtva hallgattam szavát,
És arcomat előnték könnyeim.
S hogy Virgil kérdé, mire gondolok,
— Oh Istenem, feleltem, mennyi vágy,
És mennyi tűz és édes gondolat
Kísérheté e párt a földön át.

— Szép Francseszka, — szóltam mostan neki, —
Mint szánlak én, ki nem fejezhetem.
De mondd: mikor történt s miként sodort
Benneteket bűnbe a szerelem?

Nézd ott egy ifjú pár,
Kiket a szél, karján lágyan emel.

S a nő felelt: — Nincs égőbb fájdalom
Mint az, mikor a nyomor nehezében
A boldogságra visszagondolunk.
De tudd meg hát: Mi ketten egy napon
A szerelmes Lanszlóról olvasánk.
A sorok közt tekintetünk megállt,
S egymásra szállt, s elpirultunk belé.
Majd könnyezénk a bús történeten.
Majd azt olvasva, mint ad égető
Édes csókot a kedves a kedvesnek,
Pál megcsókolt. S nem olvastunk tovább.

Míg így beszélt, Pál, arcát elfödé,
És sírt, de úgy sírt, hogy nem nézhetém. —
S lerogytam ott, elesve, mint a holt.

*

Örök eső, havas és ón-nehéz
Hull örökkön a szomorú helyen,
Hová jutottunk a sötéten át.
A föld, a hideg latyak bűzlik itt,
S háromfejű vadállat ugatoz:
A Cerberusz. Kegyetlen szörnyeteg.
Vérben forognak mindig szemei.
S a mint ugat, csimbókos rőt szakáll
Leng állain. Nagy körmös lábai
Olykor lecsapnak a lelkek közé,
S megtépik azt, ki éppen ott szorong.

Hogy meglátott e szörnyű fenevad,
Felénk villantá vicsorgó fogát,
S izgett-mozgott reánk mérgedve most.
De vezetőm nem veszi el fejét:

Rögöt kap fel, egy jókora rögöt,
 S a Cerberusz torkába beveti.
 Mint a kutya mikor hust faldokol,
 Úgy tőn ez itt: egy percre hallgatott,
 S dülyedt pofákkal rágtá, nyelte le
 A kőkemény nehéz nagy földrögöt.

Végig mentünk a lelkek tömegén,
 Kik dermedten a sárban fekszenek,
 S nincs erejük, hogy megmozduljanak.
 De egy lám, mégis föltápászkodik,
 És így kiált:

— Ismerj meg, ha lehet!

S én feleltem:

— Lehet, hogy láttalak,

De kínjaid úgy elváltoztatának,
 Nem tudhatom ki vagy szegény bűnös.

S ő sírva szólt:

— A torkosság, miatt

Vagyok én itt, s ti hajdan engemet
 Csakkónak hívtatok,

— Csakkó, — mondani,

Úgy sajnállak, hogy ki se mondhatom,
 De szólj, miként ítélz most a fölött
 A mik fenn zavarják a fejeket.

Szólt:

— Firenzében nincs, csak két igaz.

És azokra siket ma mind ahány.
 Írigység, gőg és fös vénység a tűz,
 A mely a szívek belsejében ég.

*S három fejű vadállat ugatoz:
A Cerberusz. Kegyetlen szörnyeteg.*

A szava olykor zokogásba fult,

S fejét lehajtva újra elterült.

Vezetőm szólt:

— Hagyd, többet nem felel,

A míg az angyal meg nem jelenik,

S a trombita le nem harsan ide.

Akkor felölti testét mindegyik,

S az ítélet szava örök leszen.

— Mester, mondám, utána lépegetve —

Az utolsó ítélet fordít-e

Ezek sorsán, vagy visszahullanak?

Felelt:

— Az ember mennél istenibb,

Annál inkább érzi a jót s a rosszat.

Én nem hiszem, hogy itt ez átkozott nép

Tökéletesebb lenne valaha.

Lejtőhöz értünk és itt meglélők

A nagy Plutót, borzalmas ellenünket.

*

PAPE. SATAN, PAPE SATAN ALEPPE!

Hörgé Plutó, rekedten mérgesen.

A nemes bölcs, ki mindenről tudott,

Hozzám fordult, és bátorítva szólt:

— Még ne rémülj: bármily hatalmas ő,

Nem tehet itt szalmát se elibénk.

Aztán a puffedt ajkúhoz kiálta:

— Hallgass farkas! hallgass, te átkozott!

S rágd magadba epédnek mérgeit!

Hogy erre járjunk, *fenn* határozzák,

Ott fenn, a hol Mihály is lakozik,

A ki leverte minden gaz lázadót.

Mint szélvihar, ha árbocot ledönt,
S a megdagadt vitorlák hullanak,
Akként zuhant Plutó a földre le.

Mi meg szálltunk lejebb és mind lejebb
A völgybe, mely uj fájdalmak hazája.

Én Istenem ki gyűjti egybe így
A szíveket rendítő szenvedést!
Mint a hullám ahogy hullámra száll,
És összechapva egymásba vegyül,
Akként mozgott tolongott itt a nép,
Oly sokaság, hogy elfáradt szemem.
Nehéz súlyok gördülnek föl s alá,
Mellén tolja verejtékes erő:
Sok sok ember, feszítve izmait.

Kiáltanak, hogy összeütközödnék:
— Minek tartod! Minek szórod kutya!

Ekként forognak a nehéz homályban
S a szidalom sok mocskos szója hull.

— Én mesterem, mondd kik és mik ezek?
Papok-e mind, mert sok a tonzurás,
Vagy másfélék e boldogtalanok?

És ő felelt: — Vakelmék mindezek,
Mert pénzüket nem pénzül forgaták.
A pap köztük bizonynyal nem kevés:
Fősvény pápák és más zsugorgatók
Vannak köztük, tán meg is ismered.
A fősvénység s a tékozlás e helyt
Az ormokon, mint látod, összechap.
És visszafordul, meg feljő megint.

*Nehéz sulyok gördülnek föl s alá
Mellén tolja verejtékes erő.*

A bűn kétféle, büntetésük egy.
Az arany, mely fenn nyugtot nem hagyott
Még itt sem hagy nyugtot sohasem nekik.
Gyerünk tovább.

És általhaladánk
Egy forráson, a mely mocsárba vész.
A neve Stix, habjai szennyesek,
S benne a nép verekszik szüntelen;
De nem kézzel: fejjel, lábbal, mellel
S fogakkal marva egyik itt a mást.
A bugyborék, mely itt felgyöngyözik
Sohajtás mind, sohaj a víz alatt.

A gyűlölségnek bűnös népe ez
S fekete sár most a lakóhelyük,
A kiknek fenn az édes levegő
Nem volt öröm, mert szívök elvadult.

Mögöttünk elmaradt a vad mocsár
És egy sötét toronyhoz érkezénk.

*

Két láng égett a torony tetején
S az egyik láng olyan nagy messzeségben,
Hogy csillagfénynek tetsző szikra volt csak.
— Mit mondanak, — kérdém, — e tüzi jellel, —
És amott meg mit felelnek rá?
És kik azok, a kik így értekeznek?

— Ha a mocsár-köd kissé szerteszáll —
Felelt, — meglátod, a mit várnak itt.

Íjj még soha nem röpített nyilat,
Oly sebesen, mint itt jött egy ladik.
Egyetlen ember hajtotta felénk,
S így rikoltott:

— Itt vagy hát, cudar!

— Hiába kiabálsz így Flégiás

Így szólt Virgil, — ha meg is fojt dühöd,
Által kell vinned e sártengeren!

Mint az, ki rászédésből ocsudik,

Merőn tekint, majd mérge felbuzog, —

Toporzékolt dühében Flégiás.

Virgil beszállt nyugodtan a ladikba,

S intett nekem, hogy én is úgy tegyek.

S a ladik suhant, metszve a vizet,

Hogy szinte porzott, — úgy vitt Flégiás.

De im a sárból fölmered elénk

S megáll egy mocskos, borzalmas alak.

— Ki vagy? — kiált, — és hogy kerülsz ide!

— Bárki vagyok, — feleltem, — nem jövök,

Hogy itt maradjak, mint te nyomorult,

Nézd, te ki vagy, ki ily mocsokban élsz!

És ő felelt:

— Látod ki s mi vagyok.

— Látom, szóltam, s tudom is hogy ki vagy,

Habár tetőtől talpig fed a sár.

Ekkor felénk kapott, hogy megragadjon,

De Virgil állt, és visszalökte őt.

— El innen, — szólt, — ebek közt a helyed!

És engem akkor Virgil átölelt,

És megcsókolt és szólt:

— Te büszke lélek,

Kit ilyen ember így felháborít.

Áldott a méh, mely téged hordozott!

A gög, mely ezt míg élt, úgy felfúvá,

Itt lenn erőtlen tajtékos düh most.

S hányan vannak, kik ma is odafenn

Magasra hányják koronás fejük,

S holnap disznók gyanánt fetrengenek
E ronda sárban érdemük szerint.

A part felől egy éles jajkiáltás
Szállott felénk, hogy honnan, nem tudom.
Tágult szemekkel néztem mereven
A táj felé, honnan a jaj jöve.
És Virgil szólt:

— Diz városnál vagyunk.

Ez a pokol legnépesebb helye.
És mind ki itt van, szörnyü bűnnel élt.
— Már látom is, — feleltem tornyait,
A sötétben vörösen izzanak.
— Jól látod: örök tűz lobog belől,
S a pokolnak ez immár mély helye.

Magasfalu árkokhoz érkezénk,
A mik körülveszik e bús helyet.
Úgy tetszék, mintha vas-sánc volna ez.
A csónak itten hosszan kanyarult
És egyszer csak a partba ütközött.
— Pusztuljatok, — kiáltott mérgesen,
A csónakos, — ihol a várkapu!

A kapunál ezernyi sok ezer
Az égből leszórt angyalok közül.
— Ki az, — kiáltá egy, — ki földi testtel
A lelkek országában járni mer?

Bölcs mesterem egy percre elhagyott,
S nekik halkan mondott itt valamit.
— Jer hát magad, — felelték hangosan, —
A másik meg térjen a földre vissza;
Az ő gondja, hogyan jusson ki innen.

Gondolhatod, ki könyvem olvasod,

Hogy elbágyasztott itt a félelem!

— Ne hagyj el, — mondám, — én jó mesterem!

Ha nem bocsát e had, forduljunk vissza:

És ő felelt:

— Nem fordít vissza minket

Semmi erő, ha útunk fenn akarják.

Azért ne félj, bizalmad el ne veszd,

Várj itt reám, a míg szólok velők.

És erre elhagy. Fejem megzúdul,

És szivemben lüktet a félelem.

Mit szól velők? Nem lehet hallani, —

De látom: mind befut a várkapun,

S bedördül az, és rácsattan a zár.

Vezérem ekkor hozzám visszatér,

És azt mondja: — Hiába tiltakoznak.

Dacukra megjő majd a felelet.

Hogy látta, milyen színtelen vagyok,

Arcáról eltűnt a boszankodás.

Figyelve állt, a míg tekintete

Általhatolni próbált a ködön:

— Ha nem jön el, — szólt, — hogy ha nem jön ...

El kell és mégis el kell jönnie!

Az ő komoly és szaggatott beszéde

Ólom gyanánt hullott szívemre itt.

— Leszáll-e, — kértem, — valaki felülről,

E helyre hol Isten világa nem süt?

És ő felelt:

— Én reménylem, leszáll.

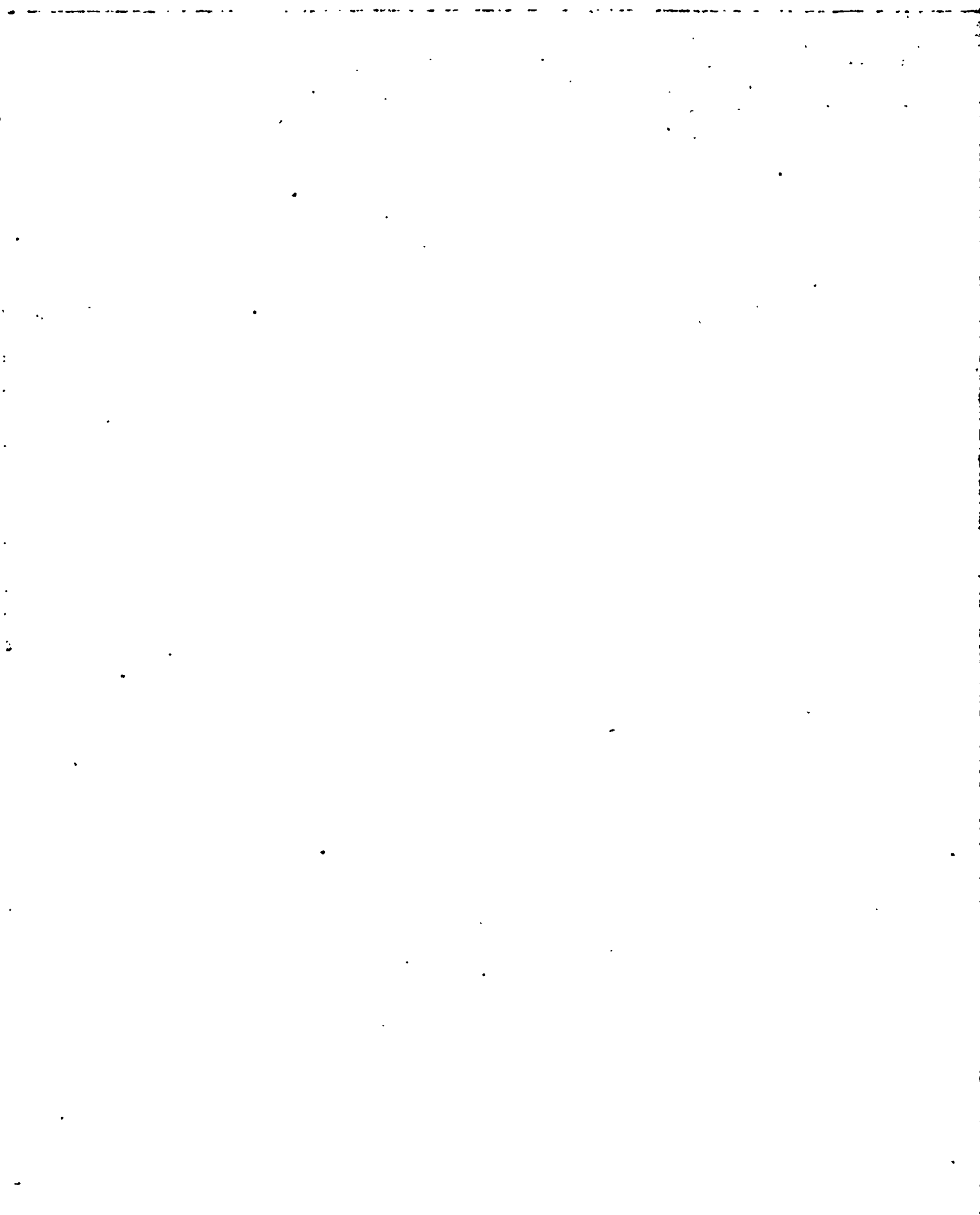
Megtettem már egyszer e zord utat

A gaz Erikton könyörgésire,

Hogy egy lelket kihozzak ama körből,

*A torony izzó tetőzélén,
Három nőt láttam, három furiát.*

A hol Judás örökkön bűnhődik.
És itt velem dacoltak akkor is.

Mondott mást is, de már elfeledém.
Mert a torony izzó tetőzetén
Három nőt láttam, három fúriát:
Mind csuron vér, s körülük zöld kigyók,
És viperák a homlokuk körül.

— Nézd, — szólt Virgil, — balról az Megera;
Jobbról Alektó, és a közepén
Tezifon áll.

És újra hallgatott.
A fúriák mellüket körmölék
S rikoltozva rikolták:

Meduza!

Hol vagy, hol vagy, hozd rettentő fejed,
Hadd változzék kővé ez eleven!

Én így is majdnem kővé változám,
A rémület bennem úgy megfeszült.
— Fordíts hátat és hunyd be a szemed, —
Mondá Virgil, — mert vészes óra ez!

S megfordított s befogta a szemem.

A viharnak sötét hullámain,
Mint hegyről robogó szikladarab,
Általdörgött valami szörnyű zaj,
Úgy, hogy a föld alattunk reszketett.
Virgil ekkor levette a kezét,
És szólt:

— Nézz arra s lásd, mi készül itt.

Mint a békák a kígyó láttakor
Hanyatt-homlok rohannak szerteszét,

Úgy futott itt minden elkárhozott, —
Ezernyi ezer, valaki elől,
A ki a vizen, mint más szárazon,
Úgy járt és jött egyenest mifelénk.
Balkezevel a párás levegőt:
El-elhajtvá bizton szilárdan jött.
Az ég küldöttje volt e jövevény.

Vezérem int, hogy csöndesen maradjak,
S hajoljak meg. És ő is meghajolt.
Nemes harag volt az égi lakón.
A kapura vesszővel rácsapott,
És erre az megcsattanva kinyílt.
— Menyből leszórt hitvány gaz pártütők, —
Így szólt, ráhágva a küszöbre most, —
Hogyan mertek az éggel szembeszállni!
Jól tudjátok, hogy torkotokra forr
Minden dac és minden ágaskodás!

Hozzánk nem szólt. Megfordult s visszatért
Azon az úton, merről érkezett.

*

Nem tett itt többé senki ellenünk.

Hogy átléptük a nehéz küszöböt,
Határtalan mező tárult elénk,
A melyen sírok voltak a göröngyök.
Izzó sírok. Látni irtóztató!
És minden sír tetője megnyitott.
És minden sírban élő szenvedés,
Nyögés és jaj, hörgés és kínsohaj.

— Mester, — kérdém, — e szerencsétlenek
Kik és mik voltak?

*És minden sír tetője megnyílt.
És minden sírban élő szenvedés.*

S ő legott felelt:

— Eretnekek, vallásfelforgatók, —
S e sírok száma, lásd: töméntelen.
És balra tért most a sírok között
A fal mellett valami kis-úton.

— Mester; mondám, a népet, mely itt szenved
Láthatnám-e? A sír most mind nyitott,
És őr meg nincs, a ki megtiltaná.
És ő felelt:

— Nem is lesz zárt előbb,
A míg a nagy nap el nem jő reánk.
Nézd ott van Epikur és serege,
Kik azt hívék: meghal a lélek is.

E pillanatban hang szállott a sírból:
— Állj meg kérlek, — így kiáltott rekedten,
Ki élön jársz a sírok városában.
Szavad után: hazád Toszkánia.
A melynek egykor annyi bajt okoztam.

Félve húzódtam vissza. Virgil ekkor
Így szólt:
— Fordulj meg: Farinata ez.

A sírban égő fölemelkedett,
Úgy, hogy derékig láttam állva őt.
Göggel kérdé:

— Kik voltak őseid?

Elmondtam. Felelt:

— Ellenségeim.

Száműztem őket talán kétszer is,

— Száműzted őket, ám ők vissza tértek,
De a te pártod szanaszét maradt.

A sírból akkor egy másik alak,
A mely emennek csak álláig ért,
Kelt fel és szólt:

— Fiamról tudsz-e hírt?

Miért nincs véled?

S könyezett. Feleltem:

— Hogyisne, engem éppen az vezet

A kit Gidó, a fiad megvetett.*)

— Hogyan! kiáltá, hát már ő nem él,
Hogy azt mondod ő róla: *megvetett*,

S hogy én késtem, aláhanyatlott újból.
De Farinata, állt büszkén, merőn,
És szólt:

— Az fáj, jobban miként e tűz,
Hogy azt mondod, a pártom szerte züllött.

Én társára gondolva, felelém:

— Mondd meg neki, hogy él még a fia;
És hogy némán álltam itt az előbb,
Annak oka csupán e szörnyű hely.

Új ösvényen haladtunk már tovább
Zord sziklák közt, mely itt bőven hevert,
Mély völgy felé, honnan bűz szálla fel.
Ez egyszer oly maró tömegbe jött,
Hogy lehúzódtunk tőle mind a ketten,
Egy nagy sírhoz, a mit földél takart.

A földélen irás volt. Olvasám:

ANASZTÁZIUSZ PÁPA VAN E SÍRBAN.

A KI FÓTINT AZ UTRÓL ELTERELTE.

*) Guidó Cavalcanti, író.

*A sírtek közt egy párkányon feküdt
Az álthén-foganta vad barom.*

— Lassan menjünk, — szólt Virgil, — így a bűz
Nem gyötri majd orrunkat annyira.
S később meglásd, nem is törődünk véle.

A lejtő sziklatörmelékekkel telve,
Mintha mindezt földrengés szórta volna.
A szirtek közt egy párkányon feküdt
Az áltehén-foganta vad barom,*)
Ki ránk pillant, és tehetetlen düh
Tajtékjával mardossa önmagát.

Virgil kiáltá:

— Azt hiszed talán,
Athén királya jött el újra hozzád,
Ki a földön halált adott neked!
Eltakarodj utunkból, szörnyeteg!

Mint a tagló, mikor hibásan üt,
S a bika elszakítja kötelét,
De menni nem tud, csak ugrál vakon,
Úgy tett ez itt: hánytá-dobta magát.

— Fussunk, — monda Virgil, — most lefelé,
A míg dühöng. Jó, hogyha el nem ér!

És én a mozgó kövek tetején
Futottam, a mint erőm engedé.

Hogy meglassultunk, szótlánul haladtam
Virgil mellett az omladékokon.

— Mire gondolsz? — kérde Virgil az úton, —
E sziklaromlás mit a bika őriz,
Ez ejt bizonynyal töprengésbe téged.
A mikor én először jártam itten,

*) Minotaurus.

A szikla még fenn állt meredeken,
De mikor eljött a Szabadító,
Hogy elvigye, a kiket említettem,
E bűzös táj fenéig összerendült,
És szerteromlott úgy, a mint itt látod.

De nézz előre: a völgyben amott
Látod-e a kígyózó vérfolyót,
S a vérfolyóban a sok szenvedőt?
A vad erőszak bűnös népe az.

Széles mély árok, félkörbe hajoltan,
Vonult a messze sík vidéken által.
Partján nyilakkal, centaur sereg
Futkározott föl és alá veszettül.

Hogy alászálltunk, mindnyájan megálltak,
S közülök három nyilat tett az íjra.

— Kik és mik vagytok! — kiáltott az egyik, —
S mi büntetés van szabva fejetekre.
Beszéljetek, máskülönben lövök!

A mester mondá:

— Csak Kironnak szólunk, —
És te vigyázz: magadnak ne árts azzal,
A mivel nekünk akarsz ártani.
Aztán hozzám fordulva tolytatá:
— Az ott Nesszus, a ki Dejaniráért
Holta után állott égő bosszút.
Az ott középen Kiron s az meg Fóló.
Az árok mentin ezrivel futosnak,
S lenyilazzák a föl-fölbukkanókat.

Kiron egy nyílnak tollával szakállát
Megvakarva, a társainak így szólt:

*Az árok partján ezrivel futosnak
S lenyilazzák a föl-fölbukkanókat.*

— Nézzétek csak, a ki Virgil mögött jő,
Lépteivel a köveket mozdítja.
Hogyan van ez? Halottnak súlya nincsen!

Helyettem néki megfelelt a mester:
— Élő ez itt és nem mulatság hozta
E helyre őt, hanem a kénytelenség.
Egyvalaki pártolja őt a mennyben;
Az küldött engem, hogy vezessem ezt, —
És én téged az Úr nevére kérlek,
Adj kalauzt e rettentő vad uton,
A ki a hátán átvihessen minket.

E szóra Kiron jobbra-balra fordul,
És Nesszusnak azt mondja:

— Vezesd őket.

Vezesd és véd meg, ha ellenük állnak.

Elindulánk partján e vérfolyónak,
A mely buzgott, forrott és bugyborékkolt.
S az égő vízben szemig elmerülve
Ültek sokan, és fel-feljajdulának.
A nagy emberlő visszafordul, és szól:
— Mind zsarnok ez: gyilkos, fosztogató.
Fenn koronás, itt lenn meg nyomorult.
Itt van Nagy Sándor a világbíró,
Itt Asszolinó s Opicczó da Eszti,
A kit fia küldött a másvilágra.

Aztán láttam, a kik a forró vérből
Állig kivoltak.

Szólt az emberállat:

— Nézd azt, az szúrta át azt a szívet
A kit népe a Themzének vidékén
Az emlékében ma is áldva tisztel.

Aztán láttam, a kik mellig kivoltak,
 És ezek közt megismertem sokat.
 A vérfolyó mindig és mindig kissebb,
 Úgy hogy végül térdig is alig ér.

— A mint látod, hogy itt egyre sekélyebb, —
 Így szólt Nesszus, — amoda meg dagadtabb,
 S legmélyebb ott, hol a zsarnokok ülnek.
 Ott van Atila, Pirrusz és effélék,
 Szemük' a vér örökkön könnyre gyötri.

Ezt mondva megfordult és általugrott
 A vérfolyón. És elhagyott bennünket.

*

Mi itt egy sűrű erdőbe jutottunk.
 Út nem volt benn. A fáknak lombjai
 Sötét-szürkék, a szokott zöld helyett,
 S az ágak meg görbék és bütykösek.
 Gyümölcs helyett, rajtok mérges tövis.
 A vadaknak nincs ily sűrű buvójuk
 A cserjés és bozótos Csecsinában.
 Itt fészkelnek a Hárpiák e fákon,
 Ez ember-arcu madár-féle lelkek.
 Szárnyuk széles és lábukon nagy karmok.
 Sikoltásuk át-átnyilal az erdön.

A fák között mindenfelé sóhajtás,
 S nehéz nyögés, hogy borzongás futott át;
 És nem látom, kiktől jönnek e hangok.

Megállottam. A mester rám tekintett.
 És azt mondta, a zavaromat látva:
 — Ha letörsz egy galyacskát itt e fákról,
 Az megfelel, a miről töprenkedel.

Egy nagy kökénybokor mellett beszéltünk.

Kinyújtottam a kezemet, s letörtem

Egy ágacskát. És a bokor kiáltott:

— Mért tépsz engem!

És ott, a hol letörtem

Vér bugygyant ki a csonka ág hegyéből.

S a bokor újra így kiált jajongva:

— Mért szaggatsz így! Nincs száanalom szívedben

Hiszen egykor mi is emberek voltunk.

De ha kígyók volnánk is a pokolban,

Csak száanalom illethet minket itten.

Mint a nyers ág a parázson susogva,

Sisteregve mintha szél szállna száján,

Úgy jött a szó a megcsonkult faágból.

A szó s a vér. És én iszonynyal álltam.

— Szegény lélek, — szólt Virgil, — tûrd e bajt most,

Hogy ez higgyen, azért volt csak e próba.

De mondd el néki, hogy ki és mi voltál,

Hogy az okozott kínok balzsamául

Jó híredet terjessze fenn a földön.

A kökény-fa így szólt megenyhült hangon:

— Oly szép szavak, minőket nem hallottam,

A mióta e gyöttelelem a részem.

Én az vagyok, a kire szíve kulcsát

A nemes Frigyes császár reá bizta.

Én hű voltam, és titkait befedtem,

De közénk lopta mérgét az irigység,

És a császár elfordult a szívével.

Ekkor nehéz búbanat szállt meg engem

És így történt, hogy öngyilkossá lettem.

De esküszöm e fa új gyökerére,

Hogy hitszegő gaz egy percre se voltam.

Mondd ezt el ott, az élők közt, a hol még
Jó híremet az irigység borítja.
Elhallgatott.

— Ha még szavát óhajtod, —
Mondá Virgil, — kérdezz, a mit kívánsz még.
— Úgy megesett a szívem rajt, — feleltem, —
Hogy nem tudok egy szót se szólni hozzá.
De kérdezd te, a mit én kérdenék.

— Elzárt lélek, — így kezdé erre Virgil, —
Mondd meg, miként kerültetek e helyre,
Hogyan lesz fa az emberi lélekből,
S a végnapon miként álltok elő?

A fa a szélhez hasonlító hangon
Igyen felelt:

— Az öngyilkos ha meghalt,
Lelkét Minosz e mélységbe dobatja.
A földre hull itt, s a hova hull, marad,
S kihajt miként a gabona, a földből.
Először gyöngé hajtás. Fölerősül
És végre ágas, lombos, mint a többi.
A Hárpiák e levelekből élnek . . .
Oh istenem, mint fáj, a hogy letépnek!
Ha eljön egykor az ítélet napja,
Testét a lélek újra visszacapja,
Csupán mi nem, kik eldobtuk magunktól.
Fel kell mennünk, s lehoznunk régi testünk,
S felaggatnunk itt ezekre a fákra.

Elhallgatott, s mi vártunk még szavára.
De ime vad zaj dördül fel az erdőn.
Ilyen zaj az, mikor az űzött vadkan
Végig törtet csattogva és robogva
S avar zörög, zizegnek a falombok.

Épp így futott egy ember, mint a bomlott
At tuskön-bokron. Órult hajsza volt ez.

Épp így futott egy ember mint a bomlott,
Először egy, utána meg a másik
At tüskön-bokron. Örült hajsza volt ez.
Nyomukba meg csikasz dühös ebek,
Hogy egyik összerogy, — legott előttünk
Széjjel szaggatták összemarakodva,
S elinaltak a vonagló tagokkal.

Virgil kézen fog, s a bokorhoz lépünk
A hol a földön párolgott a vér.
— Ó Szentandrás! — így kiált
A bokor vérkönnyeket permetezve,
Mi haszna volt, hogy bennem védekeztl,
S hogy engem is így össze tördelének.

Vezetőm szólt:

— Ki vagy te vérező fa?

És az felelt:

— Oh szánjatok meg lelkek!

Szedjétek fel a lombokat körültem.

Firenzei volt, ama föld szülöttje,
A hol Atilla pusztított pogányul.

S ez, felköté magát az ajtajára.

Összeszedtem a véres lombokat,
És odatettem a bokor alá.

Elhagytuk őt, s egy síkföldre jutánk,
A hol nincs fű, s nem él a moha sem.
Az erdő koszoruzza ezt a síkot,
Miként az erdőt a nagy vérfolyó.
E sík homokföld, szinte végtelen,
Óh milyen nagy a bosszud, Istenem!
Itt láttam csak kábító félelemmel.

A meztelen lelkeknek nagysoka
 Járt-kelt futott e kietlen mezőn;
 Némelyik már a földön elterült.
 S nem hangzott más, csak kínos nagy sírásuk.
 A sivatagra, mint álló időben,
 A hogy a hó hull csendes lebegéssel,
 Úgy hullt az égből a sok lángpehely.
 S e tűzesőben, ez izzó homokban
 Nincs védelem. A nyomorult kezek
 Takarnak, fednek, kapkodva kapkodnak,
 S leseplik olykor a testről a lángot.
 — Mester, ki ismersz minden szenvedést itt,
 Ki az a nagy, ki dacolva a tűzzel,
 Hanyatt fekszik, s merev konok haraggal
 Az ég felé néz.

Megfordul az erre

És így kiált:

— Olyan vagyok halottnak
 A minő fenn az életembe voltam.
 Nincs hatalom sem égbe, se pokolba,
 Mely olyan szenvedéssel verjen engem,
 Hogy testemet alázkodásra győzze!

— Kapáneusz! — szólt Virgil oly haraggal
 Minőben őt nem láttam még az úton, —
 A te gögöd im a te büntetésed!

Majd énfelem fordulva, szólt szelíden:
 — Ez egy király a Tébe ostromából.
 Ott is mindig harag tüzében égett,
 És nem becsült sem embert, sem az Istent.
 De jer, s vigyázz, ne lépj rá a homokra.

Hallgatva ballagtunk az erdőszélen,
 Mígnem elénk lángolt a tűzfolyó.

*Ki az a nagy, ki daczolva a lúzzel,
Hanyalt fekszik, s mcrev konok havaggal
Az ég felé néz.*

Két partja kő, s azok közt sisteregve
Rohan a homok-sivatagon át.

Hogy im bámulva állottam előtte,
Virgil így szólt:

— Elmondom most neked,
Mi az, mit itt látsz, és honnan ered.
A tenger közepén egy nagy hegy áll,
S abban egy agg szörnyű nagy óriás.
Feje arany, a melle szinezüst,
Lejebb már réz, s a lába tiszta vas,
Csupán a jobb láb, az hitvány agyag.

E testből — az arany-részét kivéve —
Mindenünnen a könnyek hullanak.
E könnyek általtörnek a hegyen,
S belőlök van, lásd, a pokol folyója:
Az Aheron, a Stiksz s a Flegeton
Egy folyó ez, csupán a neve három,
S a hol végződik, neve: Kokitusz.
De ideje, hogy távozzunk e helyről.
Kövess: a gőz megvéd minket a parton.
S indultunk a gomolygó parti gőzben
Egy oly magas töltésen, a minőt
Flamandban látni csak a tenger mellett.
A gát mentén egy nagy sereg jött szembe.
Úgy néztek minket hunyorgó szemekkel,
Mint a szabó mikor befűz a tűbe.
— Nini! — kiáltott egy, — mi szél hoz erre?
És megragadta szélét a ruhámnak.
Noha az arca telve volt sebekkel
S egész teste a tűz-fürdőt mutatta,
Megismertem és meglepve kiáltám:
— Brunettó! itt! hát csakugyan te volnál!
— Ne állj, csak menj, és én megyek utánad,

Mert a ki megáll ebben a csordában:
Száz évig is az essőn fehetnek.

Fejem lehajtva mentem hát előtte,
S beszélgeténk. Kérdezte hogyan jöttem.
És szólt:

— Az Ég kegyelmes teirántad,
S ha én a földről nem távoztam volna,
Munkáidban segítenék örömmel.
Firenze vak, hogy érdemid nem látja;
Vak és irigy; és zsugori a népe.
De a te utad a dicsőség utja,
S a pártok majd nevedért versenyeznek.
— Ha az Isten meghallgatott vón engem, —
Így feleltem, — élnél még jó tanítóm.
Emlékszel-e, hogyan oktattál engem?
Én jószágos orcád szívében őrzöm,
S beszélek majd rólad ott fenn a mennyben.

Aztán kérdém, kik még, a kik szenvednek,
Amért a férfit nő-neven nevezték.

És ő felelt:

Papok ezek mindnyájan,
Híres tudósok, s mind azon-egy bűnben.
De már elég: látod amott a felhőt,
A mely a földről száll: por az, barátom,
A mit utánunk jövők lába ver.
Vedd a kegyedbe az én Tezorómat,
E könyvecskét, a melyben fenn még élek.
Mást nem kérek.

Így szólt és visszatére
A csapathoz, a melyből elővállott,
Olyan volt ez, mikéntha Veronában
A népünnep egy pontja volna éppen,
A mint a meztelen versenycsapat fut,
Hogy elnyerje a drága zöld köpenyt.

Már mesziről hallottuk mint zuhog le,
A másik körbe a Pokol folyója,
Miként a méhkas mikor rajt ereszt,
De közelebb már olyan harsogás volt,
Hogy azt hittem: belé kell siketülnöm.
Itt Virgil int, hogy övem adjam át.
Leoldtam hát a fehér kötelet,
És összehajtogatva átadám.
Ő jobbfelé fordulva leveté
A mélységbe, hová a víz esik.
— Mit jelent ez? — így tűnődtem magamban.

A levegő sötét mélyében ekkor
Megjelenik egy csodás szörnyeteg,
A melyet látva nincsen olyan bátor,
Hogy szive-lelke össze ne rendülne.
Virgil hívón, int s az a levegőnek
Sötétségében úszva közeleg.
Az arca jóságos jó emberarc,
De teste iszonytató szörnyeteg.

Vadállat kezén hosszú szőrök,
A hátán csillogó nagy pikkelyek.
Tarkább szörnyet még szőnyegen se láttam,
A mit csinál a perzsa képzelet.
Úgy feküdt a partra meglapulva,
Mint a folyón kikötött tutajok:
Félig a vízben, félig szárazon,
S kígyófarka a villáját forgatva
A levegőben gyűrűket vetett.
A kőparton jobbra leereszkedtünk,
Hogy kerüljük az izzó homokot.
S a mint így mentünk, sokaságot láttam
A mélység és a tűz földje között.

— Menj, — szólt a mester, — nézd meg őket is,
Amig ezzel a szörnynyel alkuszom,
Hogy átvigyen hatalmas vállain.

A szomorú csapathoz lépdegélve
Láttam mint, ülnek tűz és gőz között.
S mint az ebek a forró nyár hevében,
Hol a fogukkal kapnak légy után,
Hol a lábukkal űzik a bögölyt,
A míg a nyelvük tikkadtan lafog, —
Úgy védekeztek ők a kínok ellen.
Nem volt órajtok egyéb különös,
Mint egy tarsoly címerrel kitarkázva.
Mind nagyurak az életökbe fenn,
S mind nyomorult, a hol rang nincs közöttünk.

Visszatértem. Virgil ott állá immár
A szörny hátán és szólt:

— Fel ide bátran!

Én majd hátul. Te állj csak itt előttem,
Hogy a farkával megvágni ne tudjon.

Mint a ki hideglázban dideregve
Reszket, s ettől a körme is fehérlik,
Olyanná váltam én a felhivásra.
Új biztatás kellett, hogy odaálljak.
Nem volt erőm, hogy egy szót is feleljek,
Pedig hogy fogna át, — kérni akartam.
S ő átkarolt a nélkül is erősen.
Szólt:

— Gerion, indulj, de lassu testtel.

Mint a csónak a kikötő kövéről
Hátrálva megy s később leng könnyedén,
Így indult el. Farkát mellére vont.
S erős kezével mintegy úszva ment.

*Ugy feküdt a partra meglapulva,
Mint a folyón kikötött tutajok.*

Nagyobb félelmet ember ki nem állott,
Akkor sem, mikor Féton ment bolondul,
Mint én, mikor a levegőbe szállva
Sem ég, se föld, — repültem szédülön.

Csak Geriont láttam magam alatt,
Hogy kerengett. Arcom szél simítá.
Szemem behunyva hallám, mint zuhog
A mélybe lent a szörnyű Flegeton.
S úgy összezsugorodtam remegőn,
A mint csak szegény csontom engedé.
Mint a sólyom, ha zsákmányt nem talál,
Kerengve száll, s röpte bizonytalan,
Így szállott le a mélybe Gerion,
És megállott egy szikla peremén.

Fellélegzettem. Ő meg, hogy leléptünk,
Úgy elsüvöltött tőlünk, mint a nyíl.

*

Micsoda hely, a hova most jutottunk!
Merő vasszikla, kegyetlen köves.
A nevők: *tömlöc*, s tátongó sötét,
Nagy és mély árok-féle vad helyek.
Miként a várakat árkok körítik
És azokon hidak vezetnek át,
Akként sötétlenek e tömlöcök,
S az átjárók nagy sziklák voltak.

Im, itt jó fel egy meztelen sereg
A mélységből, s eloszlik jobbra, balra,
Mint ünnepen látni ezt a hidon.
A sötét ūrben szarvas ördögök
Nagy ostorokkal verik őket,
A kik előttök éppen elhaladnak.

Mily összerettenés minden ütésre!
S mily fájdalom minden ütés nyomán!

Egy ismerős arc! Hol láthattam ezt?
Megállottam, s tünődve néztem őt.
A korbácsolt lehajtá a fejét,
És el akart osonni észrevétlen.

— Ki vagy? — kértem, — ki ennyire kerülsz.
Vonásaidról egyik sógorom
Jut eszembe: neve Venedikó.

— Nem szívesen állok szóba veled, —
Így felelt ő, — hát más nem is vagyok.
De tudd meg, amért én itt bűnhődöm
Sokan bűnhődnek bolonnyaiak.

Végigcsapott az ostor ekkor rajta,
S az ördög szólt:

— Tovább aljas kerítő,
Itt e helyen hölgyek vására nincs!

Tovább ballagtunk e bús szírteken,
A melyekben a sok jaj visszahangzott,
Midőn egy újabb ostorzott sereg
Tolong elő egy hasadás közül.

— Álljunk meg itt, — szólt Virgil, — nézd amott
Az a magas és méltóságos ember,
Ki könyezés nélkül áll szenvedést,
Az ott Jázon, a híres gyapjúrabló.

Szűk ösvényen egy új körbe jutánk,
A melynek mélyét vak homály borítja,
S a szirtfalak penésztől zöldesek.

*Mily összeretlenés minden útésre!
S mily fájdalom minden útés nyomán.*

Mindenfelé jaj, s lenn az emberek
Leirhatatlan mocsok közt nyüzsögnek.
Oly förtelmes szag fojtogat itt minket,
Hogy a szememből könnyeket facsar.
Egyik közülök fölemelkedett,
De a fejét is csunyaság fedé,
S így nem tudhattam: pap-e vagy világi,
Csupán hogy ő is hízelgő vala,
Miként e sárban kínzott társai.

A tömlöcöknek másik körsorán
A sötét szikla lyukakkal tele,
A melyekből füst és lángok között
Vonagló lábak sokasága látszik.

A kuruzsló Simonnak népe ez,
A mely vásárt a szent dolgokkal űzött,
A talpuk égnek fordult és a láng
Fel-feliramló nyelvvel nyalogatja
A bűnösöknek egész lábaszárát.

— Ki lehet az, — kérdem, — ki lábait
Olyannyira hányja-veti amott,
S a tűz, a mely mellette fölcsapong
Vörösebb is, mint a többieké.

— Menj s kérdezd meg.

S hogy erre tétováztam

Megindult ő is, s odajött velem.

— Bárki légy te szegény elkárhozott,
Mondám a kínlódó mellett megállva, —
Szólalj meg, ha így szólani lehet.
És ő kiált:

— Hogyan! Itt vagy utód!

Te volnál itt, te: Bonifácus?

És fejjel lefelé, mint jómagam?
Korán gurultál le a pápa-székről!
A jóslat csalt. Hogy hagyhattad oda
Az anyaszentegyház dús javait,
E szép asszonyt, kivel kalmárkodál?

Ott álltam hűledezve. Mit beszél?

Virgil szólt:

— Mondd neki, hogy tévedett:

Nem az vagy te, a kit ő ide vár.

S én úgy feleltem.

Ő lábát leszegve,

Fájdalmas hangon ígyen nyávogott:

— Hát mit akarsz? Hogy én ki s mi vagyok?

A földön fenn a tiarát viseltem.

Családomnak medve a címere*)

S a kis medvék alattam vígan éltek,

Fejem alatt a pápák nagy sora

A kiknek üzlet volt a pápaság.

S a míg ezt mondá, kalimpált a lába.

Virgil melléhez fogva vezetett

A zergének is keskeny szirtgerincen,

S im itt egy másik völgy tárult elém.

A völgyben, mint a litániázó

Menet, oly lassu lépésben haladt

Egy meztelen, rettentő furcsa had.

Sohse hittem, hogy fej a vállakon

Úgy elfordítva vissza lehessen,

Mint ezeken, a kik itt elvonultak.

Gondold el te, ki könyvem olvasod,

*) III. Miklós pápa.

Minő szívvel nézhettem őket én,
Midőn láttam, hogy szemük könnyei
A hátuk közepére hullanak.
Hogy őket néztem, én is könnyezék.
És Virgil mondá:

— Mire való ez?

A szájalomnak nincsen ott helye,
A hol az Isten igazsága büntet.
Mindez itt jós és kuruzsló bűbajos,
Ki szemeit oly titkokra irányzá,
A mik csupán az Isten titkai.

Ígyen beszélve, hidról hídon át
A legmagasabb szirtre érkezénk.
Alattunk koromsötét tó terült el,
S mint Velencében forr a tél havában
Az arzenálban a hajó-szurok,
Úgy forrt itten feketén fel pöfögve
S emelve vetve ezer hólyagot.

Hogy elbámulva meresztém szemem,
Vezetőm szól:

— Vigyázz, bele ne ess!

S a szirtpárkányról gyorsan visszavont.

Megfordultam, mint a ki nyugtalan
Szemléli azt, a miből bajt vigyáz,
A míg testén átrezg a félelem.
Ekkor a szirten látom, feltünik
Egy ördög, és szaladva jó felénk.

Óh mily kegyetlen erős arca volt!
S mily vad és vésztes a mozdulata!
Szárnyával verve, könnyű lábakon

Futott felénk, és horgas vállain
Egy védtelen bűnöst ragadt magával,
És kiáltott:

— Hé, pajtás, Fenekar!

Im itt egy esküdt, Lukkából való.
Nyomjátok be, míg másikért megyek.
Van ott még több is: jól arathatok, —
Az igazságnak ottan ára van.

S ledobta őt a mély szirtek között,
Hogy szinte puffant, hogy a tóba pottyant.
És elmerült, és háttal fölmerült.
De a többi sátán a hid alatt,
Száznál is több, vellával várta készen,
S hogy felbukott, legott visszanyomá.

— Rejtőzz el itt e sötét kő mögé, —
Mondá Virgil, — beszélnem kell velök.

Mint a kutyák mikor koldusra törnek,
Úgy robogott elő a sok-sok ördög,
Ahogy Virgil a hídon megjelent.
S ahány vella, az mind ellene fordult.

— Hozzám ne nyuljatok! — kiálta Virgil, —
Mielőtt nem tudjátok, ki vagyok.
Jelöljete ki egyet, a kivel
Megértetem, közétek mért jövék.

— Menj te, Farkas, — szóltak az ördögök,
Egy társukhoz, ki erre odaszállt.

— Azt hiszed-e, — szólt Virgil itt nyugodtan.
Hogy eljövök, ha épp nem küldenek.
S ki küldhet engem, más ha az nem,

A kinek erre erős joga van.
Az ég akarja azt, hogy átvezessenek
Egy bolyongót e vad sziklás uton.
Az ördög erre megszeppenve nézett,
A villát is leejté féltibe.
És megfordulva, így kiáltá le:
— Maradjatok! ezt szűrni nem szabad!

Morogva nézték lenn az ördögök,
Hogy lépdegélünk el fejük fölött.
Felhallatszott, hogy egyik így beszélt:
— Akarjátok, hogy végig húzzak rajta?
S a másik szólt:
— Próbáld meg, ha mered!

Hallottam mind, és Virgilhez símulva,
Le nem tudtam rólok venni szemem.
Az ördög, a ki velünk szóba állt,
Lekiáltott:
— Hátrább az agarakkal!

Aztán megint hozzánk fordúlva, szólt:
— Ezen a hegyen az út megszakad,
Mert a hatodik bolt a mélybe romlott.
Menjetek fel e sziklás kőgerincre,
Ez utatok jobb, s messze elvezet.
Épp tegnap volt a nagy évforduló,
A mikor (annak több mint ezeréve)
Meghalt a nagy hatalmas a kereszten
És akkor ez az út itt összeomlott.

Majd társihoz beszélt, megintve őket,
Mire azok fogukat vicsorgatták;
S hogy útunk fordult, ördögi dühökben
Nekünk (nem mondom, mivel) trombitáltak.

Tíz ördög jött velünk így trombitálva.
No láttam én már harcba indulókat,
Futó hadat és győzedelmeset,
Láttam tornára vonuló fiúkat,
S hol kürtökkel, hol más fúvószerekkel,
De ilyen induló, mint ezeké volt,
Kocsmába sem hangzott talán soha.

Azonban én mindig a mélybe néztem,
Oda, a hol a szurok-tó sötétlett.
Mint delfinek a tenger zöld vizében
Föl-fölmerülnek, s a hátok kitetszik,
Így tettek itt e tóba tartott lelkek.
De alig tűnt elő a csupasz hátuk,
Villámgyorsan megint visszamerültek.
Néhol pedig mint békák a mocsárban
A parton sörbe a fejök kitartják,
A míg a testök benne van a vízben
Ugy voltak itt, a hol ördög nem állott,
A bűnösök, a levegőt lopkodva;
De a mint egy ördög siet feléjük,
Mind vissza elbukik a mély szurokba.
És a mint az megesik fenn gyakorta,
Hogy a békák közül magafelejtve,
Künn marad egy elbámult buta fejjel,
Így történt itt, — mily borzalom volt látni, —
Egy künn maradt, és ott termett az ördög.
Az üstökét gyorsan vellára kapta,
S a pöfögő szurokból kiemelte
Mint egy vidrát, s megint vissza lenyomta.

Aztán láttam két ördög perelését.
Előbb szóval, aztán körömre mentek;
Majd fölreppenve összegabajodtak
S mint két visongó vércse harcolának

*Az üstökét gyorsan vellára kapta,
S a püfögő szurokból kiemelte.*

Egymás körül forogva, marakodva,
Mindig lejjebb, és végre be a tóba.
Hol összesültek-főttek a szurokban,
A míg nagy ügygyel-bajjal kijutottak.

Ez esemény úgy elfoglalta mind
Az ördögöknek ocsmány seregét,
Hogy csak magunk mentünk a zord uton.

— Mester, — mondám, — siessünk, ha lehet..
Az ördögöktől tartok: mind gonosz
És valami baj támadhat reánk.

— Ha tükör volnék, — Virgil így felelt, —
Az alakod nem tűnnék oly hamar
Fel én bennem, mint gondolataid.
Épp ezt gondoltam: menekülni kell!

Egy nagy sima lejtő csucsán valánk,
S az ördögök vészes vad sietéssel
Repültek mind felénk a tó felett.

Vezérem akkor úgy megragadott,
Mint az anya ragadja gyermekét,
Mikor a ház hirtelen lángra gyullad.

S hanyatt-fekve a lejtőn, csuszva indult,
Engem mellén tartva erős karokkal.
A víz nem fut gyorsabban a csatornán,
Mint mi mentünk. Szédültem is belé.
S hogy megálltunk, épp akkor érkezének
Fejünk fölé a vellás ördögök.
De már akkor nem volt hatalmuk rajtunk,
Uj kör volt ez, a hová nem jöhettek.

E völgyben mint egy nagy bucsus sereg
 Aranycsuhás barátok jöttek:
 Sápadt, síró, sóhajtó emberek.
 Süveg helyett csuklya fődé fejük,
 Mint a kölni barátok is viselnek,
 S e tündöklő aranycsuha, ki hinné
 Belől ólom, és annyira nehéz,
 Hogy vánszorgás csak kínos sok menésük.
 Egy fölkiált:

— Egy szóra álljatok meg.

A kik e helyen majdcsaknem szaladtok!
 Megvártuk őt, s láttam, a többi is,
 Bús-irígyen sóhajtva néze ránk.
 — Ez úgy tetszik, élő ember közöttünk, —
 Így suttogott egyik, — minő kiváltság!
 Hogy járhatnak ólomruhátlanul!
 Aztán fennszóval:

— Mondd, olasz, ki vagy,
 S hogy jöttél a szenteskedők közé?

Megmondottam, aztán én kérdezém:
 — Kik vagytok, ti fájdalmaik rabjai?
 Egyik felelt:

— Többnyire víg-barát,
 Ha ismered e híres lovagrendet.
 S én polgármester voltam földeden.
 Feleltem:

— Oh bűnös szegények...
 De a szó elhalt ekkor ajkamon,
 Mert a földön egy meztelen alak
 Kezén-lábán czövekkel leszögelve,
 Mint ama Nagy volt hajdan a kereszten,
 S reánk meresztve a szemét, vonaglott,
 Szakállát fujva sohajtásával.

*Aranycsuhás barátok jönnek:
Sápadt, siró, sóhajtó emberek.*

A barát, a hogy rám és rátekintett,
Így szólt:

— Ez itt, ki megfeszülve fekszik,
Kétértelmű tanácsot ada hajdan.

»Szükséges, — monda, — föláldozni egyet
A népért.« S egyet föláldoztanak.*)

Az ipa**) szintígy megfeszítve fekszik,
De nemcsak ő, hanem a nagy tanács is.
És mind, ki a *Nagy* elvesztét kiáltá.

Ekkor láttam Virgilt is bámulatban,
De csakhamar magához tért, s beszéle:
— Mondd meg, barát: melyik út visz ki innen,
Hogy ne kelljen az ördög segedelme.
És az felelt:

— Amott egy szirt sötétlik,
És ott az út a völgyet áthidalja;
Hát arra tarts, s hamar kijutsz e helyből.

— Az ördög, — szólott Virgil meglepetten, —
Nem így beszélt.

S a barát erre mondja:

— Az ördög gaz, hazug mind valamennyi.

Virgil erre nagy sebbel-lobbal indul
A míg arcán kigyul a harag lángja,
Úgy hogy alig léphettem a nyomába.

*

Mikor a nap az év ifju szakában
Még bágyadtan alig ható meleggel
Sugárzik le az ébredő mezőkre,
A földműves aggódva nézi nyáját
S meg-megfordul a kopár legelőkön.

*) Kaifás.

**) Annas főpap.

Mint elborul az arca tele gonddal,
Ha földjein a hóharmat fehérlik,
S mint földerül, ha a nap melegétől
Zölden ébred a tavasz a határon.
Az éhező nyáját kihajtja ekkor.

Engemet is így szállott meg a bánat,
Mikor láttam Virgilt gondba borulni,
És így derült fel csakhamar a lelkem,
Mikor Virgil a romlott hídhoz érve,
Hozzám fordult s a derekam megfogva
A törmeléknek tetejére feltolt.

— Kapaszkodjál, — mondá, — és menj ügyelve.

Ígyen hágtunk a romladék magasán
Mindig feljebb, mígnem tetőre értünk.

De itten már úgy eltikkadt a mellem,
Hogy leültem, mihelyest feljutottam.

— Kell, hogy pihenj, — szólt Virgil, — hanem aztán
Úgy szedd össze minden fogyott erődet,
Hogy a mikor fel-visszajutsz a földre,
Nyomod ne múlják mint a buborék.

— Menj hát előre, — szóltam felocsudva, —
Elég erős és bátor vagyok ahhoz,
Hogy nyomodon megjárjak minden utat.

És újra köről-köre lépdegélve,
Mentünk a düledék hátán tovább.
Beszélgettem, hogy fáradtnak ne lásson,
És közben egy hang hangzik alulról,
Vad kiáltás, de hogy mit mond, nem értem.
Lenn mély homály. Benne senkit se látok.

— Mester, — mondám, — ne forduljunk-e arra,
Hogy láthassuk odalenn, mi történik?

— Menjünk, — felelt.

*Mérges kígyó bozsog mindenfelé.
Irtózatos, förtelmes gyötirelem!*

S aláereszkedénk.

Egy perc, — és széles völgy tárult elénk.

A vérem most is borzalom fagyasztja,
Ha erre a mély völgyre gondolok:
A viperák és kígyók sok fajzatja
Mind ott nyüzsög, kereng és hánytorog.
S e kígyók földén emberek soka
Ijedten futkos, és mind meztelen;
Sehol kijárás, sehol menedék:
Mérges kígyó bozsog mindenfelé;
A kezeken eleven kötelék.
Irtózatos, förtelmes gyötrellem!

Közel hozzánk egy óriás kígyó
Keresztülfont egy ilyen meztelent,
S nyilas farkát a lapockák között
Úgy döfte át, hogy mellén tűnt elő.

Sem *I*-t sem *Ó*-t nem írtak még oly gyorsan,
A mint az ember teste lángra gyulva
Elhamvadott, s előttünk összeomlott.
De a hamu alig feküdt a földön,
Megélemllett, és újra volt az ember.

A nagytudásu emberek beszélnek,
Hogy a Főnixsz ötszázadik évébe
Megaggulva, a magevést elhagyja,
S csupán tömjént és balzsamot eszik;
Aztán mirhából és levendulából
Máglyát készít az őserdőn magának,
És így ég meg, és így kel újra létre.

Mint földre sujtott, a ki ájulásból
Ocsudik fel, s körülnéz félelemmel,

Ilyen volt ez, a mikor lábra állott.

— Ki vagy te? — kérdi Virgil lehajolva.

És ő felelt:

— A nevem Fukcsi Vanni

S Pisztója volt, a míg éltem, hazám.

— S miért vagy itt? — kérdeztem én tovább.

Reám nézett, és arcán szégyen égett.

S felelt:

— Jobban fáj az, hogy észrevettél,

Mint a gyilok, a mely éltem kioltá.

De mert felelnem kell, a mit kívánnak:

Tudd meg hogy templom-kincseket oroztam.

És hogy te is érezz fájást e völgyben,

Jóslok neked: Firenze, a te földed

Uj nép és uj szokások földe leszen.

Aztán a két kezét égnek emelve

Fügét vetett a magasság felé,

— Ne Isten, ne! — így üvöltött pogányul, —

A zabi-gyermek, a gyilkos, a tolvaj,

Küldi neked!

Nem utáltam továbbat

A kígyót, mely nyaka köré fonulva

Beléfojtá az égszidó dühöt.

Egy centaur jelent meg ekkor itten,

S kiáltotta:

— Hol van, hol a gazember?

De az futott, s eltűnt onnan már akkor,

Nyakán lógatva a nehéz kígyót.

Marennának mocsáros süppedékein

Nem nyüzsög oly tengernyi kígyóféle,

Mint ennek a hátán amennyi nyüzsgött,

*A vállain ez izmos czenlaurnak
Egy sárkány ült, a szárnyait lengetve.*

Körülfetrengve őt minden felől.
S a vállain ez izmos centaurnak
Egy sárkány ült, a szárnyait lengetve.
A mester szólt:

— E centaur, Kakó.

A ki az Aventinó hegy alatt
Csinált nem egyszer szörnyü vértavat.
Nem jár egyuton emberlő-fajával.
Mert gulyát lopott nagykegyetlenül,
Farkuknál fogva húzta-vonta
A híres Herkulesnek ökreit.
Ezért meg is rakta a hős pogány,
Százat vert rá, bár ő csak tizet érzett,
A többenél már itt volt a pokolban.

Míg így beszélt, elszáguldott Kakó,
S alólunk három lélek jött elő.
— Kik vagytok? — Így kiált az egyik,
Elhallgattunk. S a másik is kiáltott:
— Csiánfa, hol maradt?

De nem feleltünk,

Mert ime egy hatlábu szörnykígyó
Az egyikre reá veté magát.

Amit itt elbeszélek, olvasóm,
Rámondhatod, hogy kötve hiszed el,
Én, a ki láttam, magam sem hivém.

A kígyónak középső lábai
Nagyhirtelen átkapcsolák hasát,
S az első lábak karjára szorultak.
Aztán vicsorgott, és arcába mart.
A hátsó lábak combjait köték meg.
S a hosszú fark a bordákon tekergett.

Repkény nem font még fát így össze-vissza,
A mint e szörny ez embert elkínoztá.
Tapadt, szorult, miként a lágy viasz;
Szín színbe ment, s mint égő papíron
A fehér szín barnába átoson,
Így változott ez, így olvadt amaz.
A másik kettő megdöbbenve nézte
S felkiáltott:

— Oh Andseló, mi lettél?
Sem egy, se kettő, sem ember, se kígyó!

A két fej ime már egy is vala,
S a kezek lábak, girbe-görbe sávok.
Egyik a másba úgy átalakult,
Hogy sem kígyó, sem ember nem vala,
Hanem egy más-valami szörnyeteg.
S így indult el lomhán, irtóztatón.

A két másik felé e pillanatban
Egy fekete mérges kígyó csuszamlott.
A zöld gyík forró nyári délidőben
Így iramlik a meleg köveken.
Felszökemlett, s miként a nyíl, bevágta
Magát az egyik nyomorult hasába.

Lerogyott ez, s a lába szétfeszülve
A kintől, mit a kígyó okozott.
A szája kínos ásításra nyíllott,
És a sebéből füst szállott elő.
A kígyó itt farkkal a sebben állva,
Reámeredt a kínozott arcára.
De nincs oly gyors talán a pillanat,
Mint ezek is hogy átváltoztanak:
A kígyófark ketté vált, s láb gyanánt
Terült el s azzal egybeolvadt,

Emennek pedig puha tagjai
Gyűrűs kígyó-tagokká váltanak,
És újabb szörnyeteggé így leve
E kettő is. S míg váltón változának,
Szemük folyton egymás szemén meredt.

*

Szülőhazám: Firenze, oh mi nagy vagy:
Dicső híred száll földön s tengeren!
S én mégis szégyellek szülőhazám,
Hogy orcám szinte most is ég belé:
A pokolban ott vagy mindenfelé.

A mester elől ment, és én utána.
Egy végtelen lépcsőn szálltunk alá,
S a kőszirtek és törmelék között
Kapaszkodva, meg-meginogva mentünk.
Még most is fáj, ha visszagondolok,
A mit elénk tárt a sziklatorok.
Mint nyáron, mikor lemerül a nap,
S az éghatár biborban tündököl,
S a völgyben szétterülő esthomályban
A fénybogárcák égnek szerteszét,
Úgy égett itt e völgyben szerteszéjjel,
Sok apró láng idestova mozogva,
Vagy egy helyen, imbolygó rém gyanánt.

Ha nem fogózom itt meg a hidon,
Aláesem, miként a szélütött.

A mint sejtettem, Virgil úgy beszélt:
— Minden lángban egy érző elitelt.
— De ott egy kettős láng van, mesterem.
— Az Ulisszes és Diomédesz együtt,

A kik Tróját fa-lóval ejtették meg.
A bünük egy volt. Egy most büntetésük.
— Hadd szóljak velük, — esdekelttem, —
A kettős láng szétválík, s erre jön.

Virgil felelt:

— Lehet, de jobb, ha hallgatsz
Mert görögök, s talán vonakodnának.
Majd szólok én, nekem inkább felelnek.

S hogy hozzánk ért a kettős láng, beszélt:
— Ha nevem s munkám nektek érdemes,
Egy percre álljatok meg, s mondja el
Egyik, hogy hol végezte napjait?

A nagyobbik láng ekkor meglöbög,
Mint az, a mit a szél fáraszt, susogva,
És erre-arra imbolyogva, szól:
— Hogy Kirkétől elváltam, s otthon éltem,
Vágy támadt bennem egy napon,
Hogy a világot egészen bejárjam.
Sem a fiam, sem apám, feleségem
Nem tudtak engem visszatartani.
Velem tartott még egypár jóbarát,
Hajóra fel, és ki tengerekre.
Láttuk Hispaniának partjait,
A hol hegyet döntött szét Herkules,
Láttuk Marrokkót és Szárdiniát
És sok szigetföld nyájas tájait.
De vágyam engem ismeretlen vízre,
Lakatlan országokra zaklatott.
»Barátaim, — mondtam a hajón, —
A kik ezer vész gyilkai között
Jutottatok el én velem nyugatra,
Jertek velem: új ismeretlen tájak,

S tapasztalások várnak még reánk.
Rövid az élet, s oly szép a világ!
Ne éljünk úgy, miként az állatok,
De lássunk, halljunk, tanuljunk sokat,
Ismerjünk új meg új világokat.«
S megindúltunk, el napkelet felé.
Az evezők úgy szelték a vizet,
Hogy a hajó szinte szárnyon repült.
Már éjjelenként új csillag-csoportok
Tüntek elénk, s az ismert csillagok
A tenger s ég határán vesztek el.
A hold ötször telt, és ötször fogyott,
Midőn elénk egy oly nagy hegy sötétlett,
A minőt ember még nem láthatott.
Azonban búra fordúlt örömünk,
Mert csakhamar a magas hegy felől
Forgószél jött, s bennünket megrohant.
Az egész tenger forgott mivelünk.
A hajó orra fölemelkedett,
És elmerült. S mindenki benveszett.»

A láng elhallgat, s távozásra leng,
Midőn egy másik láng lebeg felénk,
S hang jó belőle tompa, ércszerű,
Ahogy a szicíliai mese
Réz-ből csinált ökre bőgött, mikor
A belezárt bűnös alatt tüzeltek.
— A szavatok lombardi, — így beszélt, —
Néhány szót tőlem ne sajnáljatok,
Mondjátok meg, ha most érkeztetek:
Romannyában, a szülőföldemen,
Harcolnak-e vagy csöndes béke van?

— A te Romannyád, — feleltem neki. —
Nem volt és nem lesz harc nélkül soha.

De szólj ki vagy te, hadd tudjuk neved,
Ki a hazádról megemlékezel.

A tűz sistergett, s lángja remegett,
És szólt:

— Ha tudnám, hogy innen kijutsz,
Nem szólanék, de ebben a világban,
A ki itt van, örökkön itt marad.
Hát tudd meg, én soká fegyvert viseltem
Aztán felöltém a barát-csuhát.
S meg is tisztultam volna bűneimtől,
Ha a pápa*) — hogy verje meg az Isten, —
A bűnre engem vissza nem terel.

Civakodó, örökké csúnya harcban,
Tanácsot kért, hogy ejtsen meg egy várat:
Palesztrinát, a melyre fogja fájt.
Ne aggódjál, szólt: itt az égi kulcs,
A melylyel én minden bűnöd előre
Feloldozom, tudod, hogy ez jogom.

Megszédített e furcsa biztatás,
S gondolva, hogyha hallgatok előtte,
Valami bajt zudít még énreám,
Így feleltem:

— Ha engemet feloldasz,
Előre is, im nem egyéb tanácsom:
Igérj sokat és adjál keveset! —
Ezzel bizonyynyal győzől, mondhatom.

S mikor aztán halódtam ágyamon
Eljött Ferenc, a nagy szent assisi,**)
De a fekete angyal már fogott,

*) VIII. Bonifác.

**) A franciskánus barátok patrónusa.

És szólt:

— Ne tégy most ellenemre Szent

Az én rabom, velem kell jönnie.

A mióta csalárdságot tanácsolt:

Markomban van mindig az üstöke.

Csak bűnbánót illet a megbocsátás,

S a bűn előtt nem járhat bűnbocsánat.

Óh én szerencsétlen bűnös halott:

Kegyetlen kézzel, hogy megragadott!

— Azt hitted, nem tudok én logikát! —

Így üvöltött, s Mínosz elé vetett.

Ez nyolcszor csapta körül derekát,

És szólt: örök lángburokba veled!

S a fogát is csikorgatta utánam.

Azért s azóta bolygok ily ruhában.

Lobogva csavarogva távozott,

Mi is mentünk a szirteken tovább,

És elhagyók a szenvedéssel teljes

Sötét völgyet, egy bolthajtáson át.

*

Vers nélkül is leírhatatlan

A vérontás, az iszonyu sebek,

S az élőnyelv is borzalomba halna,

Ha mindazokról beszélni akarna,

A miket én láttam ezekután.

Mint csatatér, a melyen nemzet sorsa

Dőlt el imént, s a vér még párolog,

És szerteszét a csonka emberek

Hevernek nyögve haldokolva mind,

Olyan látvány tárult mostan elénk.

Egy ember itt lágyékig széthasítva,
 Hogy lába közt csüggöttek a belek.
 Nézett reám, s a mellét széjjel-nyitva.
 Így szólt:

— Im, nézzed: mennyit szenvedek

Aztán sóhajtva mutatott a térre
 És mondá:

— Ott megy a nagy Mahomed.

Egy csuron vér és rajta szörnyü vágás,
 Mint minden, a ki járja e helyet.
 Mind hitszakító, világforgató,
 A míg fenn élt a napos földszinén.
 Ez is, a ki itt sirton sirva mén,
 Pedig feje állig ketté-hasítva,
 S a szenvedése ki nem mondható.
 Egy ördög áll itt pallossal mögöttünk,
 S nekük ez uton körbe kell haladnunk,
 A mikorra az ő helyére érünk,
 Begyógyultunk s ő végig sujt megint.
 De te ki vagy, ki tétovázva állasz,
 És azt hiszed, nem jutsz a büntetésre,
 A melyre Minosz téged is ítélé.

Virgil felelt:

— Élő még ez az ember,
 És Mínosznak hatalma rajta nincsen,
 Által megy itt, hogy a pokolt ösmerje
 És hogy vezessem, nékem rendelék.

Száznál többen hallották mind e szókat,
 S a kinjaikat egy percre elfeledve,
 Megállottak, és bámultak felette.
 S megszólaltak hörögve és kiáltva,
 Az egyik torka véresen kitarva,

*És szerleszét a csonka emberek,
Hevernek nyögve, haldokolva mind*

A másik csonka karjait emelve,
Az élőknek fenn ezt, amaszt ízenve.

Egy ember itt, — iszony elmondani, —
Fejét kezében tartva, ballagott,
S hogy hozzánk ért, fejét fölemelé
S reánk bámult, hogy most is borzadok.
Reánk bámult, szemével elmeredve,
Fejét miként a lámpást úgy emelve,
S remegő ajkán tán önkénytelen
Halk sóhaj lebbent el:

— Oh jaj nekem!

Hogyan lehet egy lélek két darabban,
A büntető Isten tudhatja jobban.

A fejét így az üstökén emelve,
Meg is szólalt:

— Te, a ki élve jársz,

Mondd, van-e ennél nagyobb büntetés?

A pokolban nagyobbat nem találsz!

De hogy hírt vigy a világba felőlem.

Tudd meg nevem: Bertrám del Bornio

A királyfit nosztám apja ellen,

S nagy dúlás volt, és harc irtóztató.

S én bűnhödöm, a mint én cselekedtem.

A tengersok nép, s rettentő sebek

Megindították az én szívemet.

— Mit nézel még? — mondotta Virgil ekkor, —

Ha meg akarnád rendre nézni őket,

Itt vesztenéd sok hasznosabb idődet,

Mert telve velük ez a széles mély völgy

S e völgy körben éppen huszonkét mérföld.

És gondold meg, az idő is kiszabva,

A hold már lenn jár lábaink alatt.

Így szólt, s megindult újra énelőttem
S a lépteit meggyorsítva haladt.

— Ha tudnád, — így feleltem, — mi oka,
Hogy annyira lekötött ez a hely,
Magad mondtad volna, hogy ne siessünk.
Ugy rémlett, itt e szenvedők között,
Egy ismerőst, egy vérrokont találtam.

— Ne gondolj rá, vedd ki őt az eszedből,
Csak arra gondolj, hogy engem kövess.,
És az maradjon ott, hová került:
A büntetésre rászolgált bizonynyal.
Mert jól tudom, kit említesz nekem:
A hídlábnál reád mutatva áll,
S fenyegetett. S hogy másik szólt hozzája,
Geri del Bello néven nevezé.

— Óh mesterem, — feleltem itt megállva, —
Igaz, hogy ő lator volt, gaz, parázna,
De a halála oly szörnyen esett,
S nem is boszulta meg senki közülünk,
El sem bucsúzhatott a végén tőlünk,
S ezért a szívem rajta megesett.

Ekként beszélve értünk uj lapályt,
Az utolsót a tömlöcök között,
S ez oly fájdalmas hanggal volt tele,
Hogy befogtam mind a két fülemet.

Egina, mikor benn a döghalál járt,
És ember-, állat, úton útfelen
Leomlott halva, s döggént ott maradt,
Ilyen volt tán, mint láttam e helyen.
A mélységben: ember volt emberen

Ki a hasán, ki a hátán vonaglott,
Ki négykézláb mászott itt a veremben
Mellettük lassan, szótlanul menénk,
Nézve a sok nyavalyást egyrakáson,
És láttam két erőtlen beteget,
A mint egymás hátához támaszkodva,
Vakaróztak, a mint csak lehetett.

— Miféle nép vagytok, kérdezte Virgil
Van-e latin faj, mondd csak, köztetek?
És egy felelt:

— Mink is azok vagyunk
De te ki vagy, ki kérdezősködöl?

Virgil felelt:

— Én ez élővel itt
Szikláról-sziklára járom a poklot.

A két ember szétválva ekkoron
Remegő fejjel bámult énreám,
S én kérdezém:

— Mondd meg ember, ki vagy?
S hová való? Restelni nincs okod.

— Arezzó volt az én hazám, — felelte
S máglyán sütött Albero da Siena
De nem azért, a miért itt vagyok.
Én ugyanis azt találtam beszélni,
Hogy ha akarnám mint a madarak
Repülnék és szállnék idestova,
És ő, ki kíváncsibb volt mint okos,
Minden áron látni kívánta ezt,
S haragjában máglyára vettetett.
Azonban Mínosz nem ezt rótt fel,
Hanem azt a fene alkimiát,
És ide tett a varasok közé.

A költőhöz fordulva, megjegyeztem,
 Hogy nincs hiubb a szienainál.
 Hiubb nép ez tán, mint a francia.

A másik bélpoklos megszólala:
 — Sztrikka hiubb: könyékig vájt a pénzbe,
 Ahányszor nyelve jóra viszketett.
 Hát Nikoló, a ki a zamatos
 Szegfűszeget divatba hozta nálunk.
 Hát a vig cimborák itt egy rakáson,
 Kik együtt dörzsöltek éj s napon át.
 És elverték a Kakcsa vagyonát.

*

Sem dühös ember, sem ádáz barom,
 Nem rontott még soha egymásnak úgy,
 Mint itt két lélek; talpig meztelen.
 Mint a disznó, mikor kitör az ólból,
 Úgy rohantak, és egy a mást nyakánál
 Megragadva, vonszolta vad dühvel,
 A pusztá földet söpörve hasával.

A beteg, a ki imént szólt velem,
 Reszketve nézte, és imígy beszélt:
 — Ez ördögfattyá Dsanni Szkikki, lám
 Veszett ebként dul-ful ezen a tájon.
 — Ki ez?

— Ez ama régi Mirrha,
 Kinek nem kellett tiszta szerelem,
 S ki álalakban végrendeletet
 Hamisított hogy egy kancához jusson.

Hogy elrohant ez a két megveszett,
 Egy vízkóros, ki pénzt vert életében,
 Szent János arcát aranyokra lopva,

Felszöszörgött:

— Vízet, egy csepp vizet!

S én kérdezém:

— Ki az a két szegény,

A kikről folyton folyvást pára száll,
Mint a nedves kezekről télidőn.

— Már itt találtam őket, — felelé, —

Mikor aláestem e bús verembe.

Azóta mind a kettő mozdulatlan,

S nem is mozdul talán többé soha.

Az egyik a Putifár felesége,

Ki Józsefét vádolta hamisan;

A másik meg az a gaz trójai

Szinon, ki bevitte a falovat.

S a gőzt belőlök a láz égeti.

Elhagytuk ezt a szomorú helyet

S a partján át olyan homályba léptünk,

Hogy alig láttunk tíz lépésnyire.

Ekkor egy kúrthang rázta meg a földet,

Erősebb hang a menydörgés zajánál.

Arra néztem s úgy rémlett, mintha tornyok

Sötétlenének itt mindenfelé.

— Micsoda föld ez, mondd meg, mesterem?

— Megmondom, nehogy a való meglepjen,

Mert tévedésbe ejt a szürkület:

Az óriások tömlöce e hely.

S mind kútban ül, egész a köldökig.

Hogy közeledtünk, félelem fogott el:

Mint erős várnak bástya-tornyai,

Úgy itt a parton toronymagasságu

Nagy emberek voltak mindenfelé.

Már látható volt egyik szörnyű arca,
A temérdek test, rettentő tagok.
A természet helyesen cselekedte,
Hogy abbahagyta ezeknek szülését

— *Rafel mai ameh zabi almi!*

Így dörgött egyik, hogy a szája mozdult.
(Ilyen száj nem szólhat sohaszelíden!)

— Vén fajankó, — szólt neki mesterem, —
Ha épp dühös vagy, fujd ki kürtödön,
Vagy ha elméd már annyira ködös,
Hogy nem találod, tapogasd magad
S ha ráakadsz a kötélre, azon
Csusztasd kezed, míg kürtödhöz nem ér.

— Ez itt Nimród, — szólt aztán énnekem, —
A ki a híres tornyot építette,
A melyen a nyelv megzavarodott.
De kár vele az időt vesztegetni,
Neki akármilyen nyelven szólanál,
Nem érti meg, s mi sem érthetjük őt.

Jó hosszú ut vitt el a másikig,
Ez még vadabb és még tömérekebb.
Hogyan tudták e szörnyet megkötözni!
Mert a nyakától kezdve mindenütt
Erős vaslánc csörömpölte körül,
S a mellére a balkezét fogá,
A hátára meg jobbját csatolá.
S e vaslánc ötször vette őt körül.

A mester szólt, mielőtt kérdezém:
— E dölyfös, Jupiterrel szembeszállt,
S hegyet hegyre dobálva, így akart

... Ugy rémlett, mintha tornyok
Sötétlénének illi mindenfelé.

Az ég ellen ostromot kezdeni.
A neve Efiatesz, s akkoron
Az óriások oly had voltak,
Hogy remegtek tőlük az istenek.
De most nézd meg erőtlen karjait,
Mozdúlni sem tud egyik keze se.

— Ha lehetne, — feleltem, — látnom Briareoszt,
Kit mérhetetlen testnek mondanak.
— Az messze van, és mint ez lánc között,
S csupán azt látnád, hogy arca vadabb;
Hamarabb érvük itten Anteuszt,
Ki szól velünk, és megkötözve sincs,
S ki bennünket letészen a fenékre.

Földrendülés nem volt még oly erős,
Mint most hogy Efiatesz rázkodott.
Megrázkodott, — hogy láncait lerontsa.

A haláltól nem féltem úgy soha,
Mint most ahogy a félelem elállt.
S ijedtemben tán meghalok vala,
Ha nem látom, hogy lánc nem szakadt.

Elértük nemsokára Anteuszt,
A ki szintén torony gyanánt sötétlett.
— Óh te, — szólt Virgil, a ki egykoron,
A völgyben, a hol Hannibál futott,
Oroszlánt fogtál ezret egymagad,
S győzelmet vettél volna az egen,
Ha testvéríidhez állasz akkoron,
Légy hozzánk jó: tégy minket itt alá,
Hol a hideg a Kokitoszt fogyasztja.
Ez élő itt jó híredet viszi

A világba, a hová feljutand. —
Hajolj le hát, s ne fintorítsd pofád.

Az óriás keze hozzánk lenyult.

Virgil szólt:

— Jer, hadd karoljalak át.

Mint a firenzei görbe torony
Mikor rajta felhők vonulnak át,
Olybá tünt fel nekem ez óriás,
Hogy lehajolt; de én e pillanatban,
Jobban szerettem volna más utat.

Azonban ő gyöngéden vett tenyérbe
S vitt míg egymást Virgillel átkaroltuk,
S letett a mélybe, a hol Lucifer
Az örök jég-taván uralkodik,
S alig hogy letett, fölemelkedett,
Mint a hajónak magas árboca.

*

A zord s rekedt szók nagy rakása kéne,
Hogy e kegyetlen nagy gödört leírjam
A mely fölött áll az egész pokol,
S talán nem oly nyelv, mint a milyenen
Apát, anyát tudunk szólítani.
Óh sok gonosz nép ezen a helyen
Inkább birkák, kecskék voltatok volna,
Hogysem embernek szült a földanya!

Ahogy leértünk a sötét világba
Az óriásnak lábai alá,
Én még mindig a magas falra néztem,
S magamhoz csupán akkor tértem újra,
Mikor egy hang fájdalmasan kiáltott:

... Szereszéjjel a jégben
Elkékült-zöldült arcu emberek.

— Vigyázz a lábadra, és ne tapodd
Mi elcsigázott megdermedt fejünket!

Ekkor láttam, hogy lábaim alatt
Átlátszó jég van s én azon megyek.
A Duna télen nem takarja be
Nagyobb jéggel folydogáló vizét,
Sem a Don ott a hideg ég alatt,
Mint itt volt jéggel bevonva a tó.
Még birt volna hátán egy hegyet is.
S mint a béka az aratásidőben
Fejét a vízből kitartva brekeg,
Így voltak, itt szerteszéjjel a jégben
Elkéült-zöldült arcu emberek.
Fogukat összeverve úgy vacogtak,
Mint a gólya, a mikor kelepel.
Arcát lefordította mindegyik.
Szemükből könny, ajkukról pára jött.

Itt kettő, fejjel egymáshoz hajolva.
Oly szorosan, hogy hajuk egybecsapzott,
S a szemük le mintha a mélybe nézne.

— Kik vagytok — kértem, — a kik annyira
Ragaszkodtok egymáshoz e helyen?

A két ember fölemelte fejét.
Szemükből a hogy hullton hullt a könny,
Mostan az ajakukra csöpögött,
És minden csöpp legott meg is fagyott.

Hogy egymás arcát mégis meglátták,
Úgy összezsaptak, olyan vad dühvel,
Mint bakkecskék, ha ütnek homlokot.

Egy lélek, kinek fülét a hideg
Úgy megvette, hogy mellette feküdt.

Fejét aláhorgasztva, felnyöszörgött :
— Mit nézel minket! Ez a két bolond
Két egytestvér: Albertó fiai.
Mint életökben agyarogtanak,
S egymást megölve jutottak ide,
Úgy itt is az az örök végzetük.
Hogy a dühök mindig egymásra mérged.

S láttam még itt ezernyi más fejet,
Kik a fagytól oly formát vettének,
Hogy inkább ebnek tűntek föl nekem.
S ez olyan irtózással tölte el,
Hogy most is fázom, ha rágondolok.

A mint így mentünk a jég közepén,
Az örök árnyékban reszkettem én,
S véletlenül, hogyan hogyan esett:
Lábammal egynek arcát megütém.
Felzokogott, és így kiálta rám:
— Miért rugtál meg ember! Mondd miért?
Ha nem Mont-Apertiből jössz e helyre,
Hogy még tetézd boszúddal kínomat.

— Mester, — mondám, — engedj megállanom
Meg kell tudnom, ki ez az atyafi.

S a szitkozóhoz lépve kérdezém:
— Ember ki vagy, ki így öttesz-kiáltasz?
— Te mondd, ki vagy, ki úgy megrugtad itt
Az orcámat, hogy élön sem szívelném.
— Én élek még, és javadra lehet
Ha jóhíred beírom verseimbe.
— Ellenkezőleg: nem kívánom!
Eredj innen, és többé ne boszants!

Ekkor megragadtam az üstökét:

— Vagy megmondod rögtön, mi a neved,
Vagy egy hajsza se marad fejedben!

— Nem mondom meg, tépjed bár a hajam,
És rugdost bár akárhogy a fejem!

A haját már a kezemre csavartam

S a markom hajszálakkal volt tele,

S ő a szemét lehunyva ugatott,

Mikor egy másik így kiáltá át:

— Hé Bokka, mit ugatsz te, mi bajod!

— Hallgathatsz már, feleltem, mit beszélnél

Gyalázatos gaz hazaáruló!

Viszek rólad hírt, minőt érdemelsz.

Már jó távol jártunk ez árulótól,

Midőn egy lyukban látom, két alak

Úgy áll, hogy egyik a másik fejét

A magáéval csaknem eltakarja.

S miként az éhes kenyért faldokol,

Úgy falja-rágja ez a másikat,

A nyakszírt és a koponya között.

— Mért teszed ezt? — kértem, — mi vad gyűlölség

Dühít ez ellen e bús helyen is,

Mert ha jogos panaszra van okod:

Elmondom fenn, miben volt igazad.

Fölemelte fejét a bűnös erre,

S a száját annak haján megtörölve,

Felelt:

— Elmondom, noha nagynehéz

Szívem fájdalmát megujitanom,

De ha mag volna a gyűlöletem

S gyalázata kelne ez árulónak,

Beszélnék én mindig, ha sírva is.

Hogy te ki vagy, nem láttalak soha,
A kiejtésed Firenzére vall,
És így tudod nevem, ha említem:
Én ama Ugolino gróf vagyok,
S ez átkozott itt Rudsieri érsek.
Az ő gonosz gyanuja vert a bajba
S tudod bizonynyal, hogy megölte nek.
De azt nem tudjátok, se te, se más,
Minő kegyetlen volt a mi halálunk.
Hallgasd meg, aztán íteld meg magad
Mit érdemel az emberarcu szörny.

A tornyot, melybe engem záratott,
Az Éhség-tornyának hívják ma is,
S utánam is kerül abba lakó.

Egy nyílás fenn a börtön magasán
Mutatta mint megy a nap nap után, —
Mutatta, nekünk több hónapon át,
Midőn egy álom letépte jövődő
Borzalmas szörnyű végünk fátyolát.

Ez úgy tűnt fel mint uram s mesterem
S egy farkast üzött, s annak kölykeit,
A Piza mellett magasló hegyen,
Rájok uszítva éhes ebeit.
S a kitanult sovány dühös ebek
S a felbérelt vad hajtóemberek
Körülvették a farkast s fiait.
Láttam mi véget ér a hajsza itt:
A farkas-apa megállt, s fiai
Pihegve és remegve lerogyának,
Rájok rohant és szétszaggatta őket
A sok kegyetlen, vérre szomjas állat.

Hajnalodott, a mikor felocsudtam.
A fiam a sötét börtön-zugban
Kenyérért sirtak, és szöpögtek.

Kegyetlen vagy, ha szíved nem esik meg
E vérlázító bús történeten,
S ha sírni nem tudsz ember én velem!

Mind ébren már, és közel az az óra,
Mikor ételt szoktak adni nekünk.
De most az álom ujjától aggódva,
Mindannyian fázunk és remegünk.
Alattunk zaj: nehéz kopácsolások
Beszegezték az ajtónkat az ácsok.

Fiaimra meresztem a szemem,
Egymást ölelve sirnak csendesen.
Én nem sirok: kővé dermedve ott
Ülök köztük, mint eleven halott.
Anzelm szól, könnyes szemmel nézve rám:

— Apám, hogy nézel? Mi bajod apám?
S én még sem sirtam, egy szót sem feleltem,
Hallgattam folyton egész napon át,
Hallgattam folyton egész éjen át,
S hogy új nap jött, és annak egy sugára
Beszállt s maradt a gyötrelmes bús lakban,
A négy arcban saját orcámot látva,
Fájdalmamban a karomba haraptam.

Ők azt hívén, hogy eszem magamat,
Felriadtak s hozzám futottanak.
S mondák:

— Apánk, egyél meg inkább minket,
Nekünk nem fáj úgy, édes jó apánk

S különben is tetőled a mi testünk,
Legyek tiéd, a mit tetőled vettünk.

Erőt vettem magamon nehezen,
Csakhogy őket lecsendesíthessem,
S az nap s másnap mind szótlanok maradtunk.
Kegyetlen föld! Hogy meg nem nyílt alattunk!
Így értük meg a negyedik napot.
Szegény Gaddómra több nem virradott,
A földön lábaimnál elterülve
Nyöszörgött még, de alig hallhatám:
— Mért nem segítesz énrajtam, apám!

S meghalt.

S a hogy te látsz itt engemet:
Szemem láttára mind a négy gyerek,
Egymás után halt meg az éh miatt.
Elterülve a hideg padlaton.
És én közöttük, félholt magam is,
Ténferegtem, tapogattam vakon, —
A bú az elmém szinte megzavarta, —
Még két napig a nevüket jajgatva,
A kik nekem oly kedvesek valának . . .
De erősebb az éhség mint a bánat.

S hogy befejezte így a panaszát
Szeme világa torzult égfelé, —
S a koponyába csontig mart belé.

Óh Piza, szégyene s gyalázata
Minden népnek, mely *szi*-t mond igenül*)
Miért, hogy lusták a szomszédaid
Reád emelni büntető kezük,
Hogy dőlnének folyódra a hegyek

*) Az olasz *igen*: *szi*.

*Szeme világa torzult ég felé, —
S a koponyába csontig márt belé.*

S fullasztanának vízbe tégedet
Mert ha Ugolinó valóban is
Elárulta fényes váraidat,
A fiai nem voltak vétkesek!

Tovább mentünk az örök jég között
És benne más nép tárult elibénk,
A kik fölemelt arccal álltanak.
Ezek nem sírnak: szemükön a könny
Első kicsordulása megfagyott,
S fátyol gyanánt hálózta be szemük,

Úgy éreztem, mintha szél fujdogálna,
Noha arcom a hideg megvevé.
— Mester, mondám, honnan fuj ez a szél?
Hiszen itten a pára nem szabad.
— Nemsokára megláthatod magad.
A szenvedők közül egy fölkiáltott:
— Bűnös lelkek, mielőtt eljutnátok
Ama helyre, hol vár a büntetés
Vegyétek le szememről a jeget!
— Ki vagy, — kérdém:

— Alberigo barát.

— Lehetetlen, hogy volnál halva te?
— A lelkem halva, bár a testem él még,
De benne innen egy ördög lakik,
A míg le nem jár életideje.
Mögöttem is im Branka d'Oria
Már évek óta itt, s a teste fenn.

— Miket beszélsz, hisz Branka d'Oria
Eszik, iszik jobban mint valaha
És hát vígan éli az életét.

— Az már nem ő, csupán a teste az,
Mihelyt a lélek érett a pokolra,

Lehull ide s testében ördög él.
De nyujtsd ki hát kezed, s vedd le szememről
A jeget, mely egész vakká teszen.

De én bizony siket maradtam erre,
Hogy is tegyem, hiszen még rám ismerne.

Jaj nektek gonosz genuaiak!
Ti minden erény ellenségei,
Mert itt találtam közületek egyet,
A ki mint élő jár még köztetek!

*

A pokol-király zászlói lengenek
Felénk, — szólt Virgil, — hát előre nézz!

Mint a mikor köd ül a jég fölött,
Vagy alászáll az esti szürkület
S a homályban egy szélmalom forog
Úgy látszott itt egy nagy sötét tömeg.
És én Virgil mögé húzódtam ekkor
A szél elől, mely itt fogas vala.

Már ott jártunk, — és ezt remegve írom, —
Hol a lelkek, mint száлка az üvegben
Egészen benn a jégben voltanak
Egyik feküdt, oldalt dőlt benn a másik,
Ez fejjel le, és talppal fölfelé,
A másik meg fejjel alá görbülve
A lábáig, s meghajtva mint az ív.

Mikor már jóelőre mentünk, mesterem,
Megmutatta a Sátánt, a ki hajdan
Szép volt, — és elém állva, szólt:

— Im, itt van Diz*) és most az ideje,
Hogy alaposan össze szedd magad.

A félelem itt hogyan gyengített el,
Ne kérdezd, azt leírni nincs erőm,
Csak azt mondom: félholtan álltam ottan.
A fájdalom-világ királya mellig
A jégben volt, és így is oly temérdek,
Hogy hozzá képest minden óriás
Olyan kicsiny, mint én az óriáshoz.

Mily csudaszörny: a fején három arc.
Az elől látszó borzalmas vörös,
A másik két arc mindjárt e mellett,
Egyik sápadt fehéres, sárga színű
S a harmadik barna, mint a fahéj.
És minden arca alatt két erős
Denevérszárny mozgott minduntalan.
Nincsen hajón vitorla ekkora,
Mint volt csak egy a szárnyai közül,
S ezekkel vert három féle szelet,
A mitől itt a fagy keletkezett.
S ez óriás fej mind a hat szemével
Úgy könnyezett, hogy állán csepegett le
A könny, s a szájának véres tajtéka.
S a hogy a kendertiló fel s lejár
Úgy mozgata rémítő fogsorát,
És azok közt egy-egy elkárhozottat
Három szájában, hármat összesen.
Az elsőn immár bőr is alig volt
Nyersen vöröslött szenvedő husa.

— Az ott, — mondá Virgil, a ki derékig
Benn van, s a lába kívül kalimpál,

Lucifer. *)

Az ott Judás, Judás Iskariót.
 És az meg ott, ki annyira vergődik
 A fekete arc szájában: Brútusz.
 S az az izmos, nem más mint Kassziusz.
 De menjünk, mert beállt immár az éj.

A mint rendelte: átkaroltam őt
 S ő felragadva mint a gyermeket,
 Mikor két szárny épp szétterjeszkedett
 A sűrű szőr és jégcsapok között
 Mindig lejjebb és lejjebb szállt alá.
 Midőn már ott jártunk, a hol a comb
 A lágyékoknál puha völgybe vész,
 Virgil úgy fordult a lábak felé
 Mint a ki fölmege és nem lefelé.
 Azt hittem, visszatérünk a pokolba
 És ő lihegve így szólt:

— Jól fogózz,
 Mert ily lépcsőkön hagyhatjuk csak itt
 A gonoszságnak undok völgyeit.

Aztán kilépett egy sziklalyukon
 És engem annak szélére letett
 Én fölnyitva elbágyadt szememet
 Láttam a rettentő nagy talpakat,
 A mint az égnek tartá Lucifer.
 Elámultan és megdöbbenve néztem,
 Hogy indúltam s hová jutottam én,
 Micsoda pont az amin átkelénk?*)

— Gyerünk, — szólt Virgil, — hosszú még az ut,
 A hajnal elmúlt.

Homályos szoros
 Hasadéknak indított mesterem..

*) A föld középpontja.

— Engedj egy szót, mielőtt tovamennénk, —
Mondám, — mester, hol van a jégvilág?
Hogyan van fejjel lenek az fordítva?
S hogyan lett ilyen korán virradat?

— Te nem tudod, — felelte, — hol vagyunk
A középponton túl, s így szembe azzal,
A hol magadat lenni gondolod.
Itt reggel van, és este van amott.
És Lucifer úgy áll mint azelőtt.
Ezen az oldalon zuhant alá
Mikor az égből ötet levetették.

Mentünk, mentünk mindinkább fölfelé,
A pihenéssel semmit sem törődve,
Egy sziklák között csorgó kispatak
Mutatta: ez már a szelíd világ.
S a nyílás mindig tágabb, szélesebb
Az örök égnek látszik egy darabja:

S rajt tündökölnék csillagezerek.

— VÉGE. —

✱ SINGER és WOLFNER kiadása Budapest. ✱

Az a BRÓDY SÁNDOR, a ki Jókai munkáit dolgozza át a magyar ifjuság számára, maga is irt egy igen szép gyermek-regényt. A czime:

Két magyar Robinson kalandjai.

AZ EGRI DIÁKOK.

Ára igen diszes kiállításban 2 forint 40 krajczár,

Az egri diákok, egyike a legszebb és a legérdekesebb magyar ifjúsági iratoknak.

Szihalmi Pál és Viparina Ákos két diák elkerül az egri iskolából. Haza készülnek. Utközben azonban kegyetlen komédiások fogják el őket, majd a »Szabolcsi kis király« tartja őket magánál, honnan aztán rejtett földalatti uton egy sziklavölgybe tévednek, a honnan nincs kijárás. Itt kezdődik az elbeszélésnek a II. része. Abban a sziklavölgyben valódi Robinson-életet él a két gyermek.

Sok küzdelmen, veszélyen, sok kalandon esik át a két diák, bátorságuk, az önfeláldozó baráti szeretet, meg a jó Isten őrző keze azonban minden bajból kimentti őket. És mindez olyan szépen, vonzóan, érdekesen van megírva, hogy az egri diákok éppen olyan népszerű könyve lesz a magyar gyermekeknek, mint az eredeti, a nagy régi Robinson. A ki egyszer a kezébe veszi, nem teszi le addig, a míg végig nem olvasta ezt a terjedelmes és diszes könyvet, melyet számtalan kép díszít.

SINGER és WOLFNER kiadásai Budapesten.

HERCZEG FERENC munkái:

A Gyurkovics-fluk.

Regény. Ára füzve	frt 2.—
Díszkötésben	frt 8.—

Napnyugati mesék.

Elbeszélések. Ára	frt 2.—
Díszkötésben	frt 8.—

A dolovai nábob leánya.

Szinmű 5 felv. Ára füzve	frt 1.20
Díszkötésben	frt 1.80

A három testőr.

Bohózat 3 felv. Ára füzve	frt 1.20
Díszkötésben	frt 1.80

Simon Zsuzsa.

Regény, 3-ik kiadás	frt 1.60
Díszkötésben	frt 2.50

A Gyurkovics-leányok.

Nyolcadik ezer	frt 1.50
Díszkötésben	frt 2.50

Mutamur.

26 elbeszélés, 2-ik kiadás	frt 1.40
Díszkötésben	frt 2.40

Fenn és lenn.

Regény. Ára füzve	frt 1.60
Díszkötésben	frt 2.40

ÚJ IDŐK

Szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilap

Szerkeszti

HERCZEG FERENC.

Főmunkatársak : *Mikszáth Kálmán*
és *Bródy Sándor*. Munkatársai külön-
ben a lapnak a legkiválóbb magyar írók
és művészek.

Előfizetési ára :

Egész évre 8 frt, félévre 4 frt, negyed-
évre 2 frt.

Mutatványszámot ingyen küld
az

ÚJ IDŐK KIADÓHIVATALA

Budapest,

Andrássy-ut 10.

THE BORROWER WILL BE CHARGED
AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS
NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON
OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED
BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE
NOTICES DOES NOT EXEMPT THE
BORROWER FROM OVERDUE FEES.

Harvard College Widener Library
Cambridge, MA 02138 (617) 495-2413

